

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Західноукраїнський національний університет
Вінницький навчально-науковий інститут економіки Західноукраїнського
національного університету

Кафедра фінансів, банківської справи та страхування

НАГОРНИЙ Станіслав Євгенович

**Бюджет як основний інструмент забезпечення соціально-
економічного розвитку**

Спеціальність: 072 – фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок
Освітньо-професійна програма: Фінанси

Кваліфікаційна робота

Виконав студент групи Фвнм-21
С. Є. Нагорний

ВІННИЦЯ - 2025

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ БЮДЖЕТУ ЯК ІНСТРУМЕНТУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ.....	6
1.1. Сутність бюджету, його функції та роль у державному управлінні.....	6
1.2. Значення бюджету у забезпеченні соціально-економічного розвитку...	15
РОЗДІЛ 2 АНАЛІЗ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОНАННЯ БЮДЖЕТУ УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ....	21
2.1. Структура доходів і видатків Державного бюджету України.....	21
2.2. Оцінка динаміки соціальних видатків та їх вплив на добробут населення.....	32
РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ БЮДЖЕТУ ЯК ІНСТРУМЕНТУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ.....	40
ВИСНОВКИ	49
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	52

ВСТУП

У сучасних умовах трансформацій національної економіки, зростаючих соціальних викликів та загроз економічній стабільності особливої важливості набуває ефективне функціонування бюджетного механізму як стратегічного інструменту державного регулювання. Бюджет не лише відображає фінансову політику держави, а й є ключовим важелем стимулювання соціально-економічного зростання, зменшення регіональних диспропорцій, забезпечення соціальної справедливості та фінансової безпеки.

З огляду на необхідність модернізації управлінських підходів у сфері публічних фінансів, зростає потреба в науковому переосмисленні ролі бюджету як інтегративного інструменту забезпечення сталого розвитку. Саме бюджет, як форма централізованого розподілу і перерозподілу валового внутрішнього продукту, слугує системним елементом реалізації національних пріоритетів, забезпечення макроекономічної стабільності та фінансування державних програм соціального спрямування.

Задачі і мета дослідження. Метою роботи є обґрунтування теоретичних основ і розроблення практичних рекомендацій щодо підвищення ефективності функціонування бюджету як інструменту соціально-економічного розвитку.

Для досягнення поставленої мети передбачено розв'язання таких завдань:

- дослідити сутність бюджету, його функції та роль у державному управлінні;
- розкрити значення бюджету у забезпеченні соціально-економічного розвитку;
- проаналізувати структуру доходів і видатків Державного бюджету України;
- оцінити динаміку соціальних видатків та їх вплив на добробут населення;
- розробити напрями підвищення ефективності бюджету як інструменту соціально-економічного розвитку.

Об'єктом дослідження є бюджет як інструмент забезпечення соціально-

економічного розвитку. Предметом дослідження є сукупність теоретичних, методичних та практичних аспектів функціонування бюджету як інструменту забезпечення соціально-економічного розвитку.

Методи дослідження: У процесі дослідження використано сукупність загальнонаукових і спеціальних методів, що забезпечили цілісне, структуроване та комплексне дослідження бюджету як інструменту забезпечення соціально-економічного розвитку держави. Серед загальнонаукових методів застосовано аналіз і синтез – для виокремлення складових елементів бюджетної політики та їх подальшого узагальнення в межах системного бачення; індукцію і дедукцію – для переходу від окремих емпіричних фактів до загальних висновків і навпаки, що дозволило логічно вибудувати аргументацію у процесі дослідження. До спеціальних методів належить порівняльно-економічний аналіз, який забезпечив можливість співставити бюджетні підходи України з практиками інших країн; графічний метод – для візуалізації тенденцій у динаміці бюджетних показників і їх впливу на соціально-економічні процеси; статистичне моделювання – для виявлення взаємозв'язків між бюджетними витратами та результативністю економічної політики; а також системний підхід – як ключова методологічна основа, що дозволила розглядати бюджет не ізольовано, а як елемент складної системи державного управління сталим розвитком.

Інформаційну основу дослідження становлять нормативно-правові акти України, що регламентують бюджетне планування та реалізацію соціально-економічної політики, офіційні статистичні дані щодо доходів, видатків і дефіциту бюджету, звітність органів державної влади та місцевого самоврядування, аналітичні огляди бюджетної сфери, а також наукові публікації українських і зарубіжних авторів, присвячені питанням бюджетного регулювання та сталого розвитку.

Наукова новизна роботи полягає у формулюванні та обґрунтуванні практичних рекомендацій щодо напрямів підвищення ефективності бюджету як інструменту соціально-економічного розвитку в умовах нестабільного зовнішнього середовища.

Кваліфікаційна робота включає вступ, три основні розділи, у яких послідовно висвітлено теоретичні засади, аналітичну частину та практичні пропозиції, а також висновки та список використаних джерел. У структурі дослідження представлено 9 таблиць, 5 рисунків. Загальний обсяг роботи становить 54 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ БЮДЖЕТУ ЯК ІНСТРУМЕНТУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

1.1. Сутність бюджету, його функції та роль у державному управлінні

У системі державного управління бюджет відіграє важливу роль як інструмент акумулювання та розподілу фінансових ресурсів, необхідних для реалізації функцій держави. Саме через бюджет формується економічна основа публічного сектору, забезпечується надання суспільних благ, регулюється соціальна справедливість, стимулюється економічне зростання та здійснюється підтримка вразливих верств населення.

У сучасних умовах бюджет не лише виконує роль фінансового плану, а й виступає дієвим інструментом державної політики, через який реалізуються стратегічні цілі соціально-економічного розвитку. Від ефективності формування та реалізації бюджетної політики безпосередньо залежить стабільність фінансової системи, рівень довіри до державних інституцій та якість життя громадян.

Аналіз сутності бюджету вимагає з'ясування його економічної природи, функціонального призначення, структури та ролі у забезпеченні балансу між інтересами держави та суспільства.

Термін «бюджет» (від фр. «bougette» – «шкіряна сумка» або «кошик») походить із середньовічної Франції, де використовувався для позначення гаманця або торбини, у якій зберігали кошти. Згодом цей термін набув метафоричного значення як сховище фінансових ресурсів, призначених для певних потреб. У XVIII столітті слово budget увійшло в англійську мову, де почало використовуватися у контексті парламентських дебатів щодо державних витрат.

На рівні офіційного фінансового документа бюджет почав формуватися в Англії, коли уряд зобов'язався щорічно звітувати перед парламентом про доходи

та видатки королівства. Цей принцип поступово поширився в інших європейських країнах, заклавши основу сучасної бюджетної системи.

Поступове формування бюджетної системи в європейських країнах та зростання ролі держави в управлінні економікою зумовили потребу в теоретичному осмисленні бюджету як економічної категорії. У цьому контексті бюджет став об'єктом дослідження багатьох українських вчених, які намагалися розкрити його сутність, функціональне призначення та місце у фінансовій системі держави.

Так, на думку В. Федосова, бюджет є формою утворення та використання централізованого фонду грошових коштів, призначеного для фінансового забезпечення завдань і функцій держави та органів місцевого самоврядування [41]. Вчений наголошує на подвійній природі бюджету – з одного боку, як фінансового плану, а з іншого як інструменту регулювання економічних процесів.

І. Чугунов розглядає бюджет як важливу складову фінансової системи держави, що забезпечує виконання державою її функцій через перерозподіл національного доходу та валового внутрішнього продукту [22]. Автор акцентує увагу на ролі бюджету у формуванні соціально орієнтованої ринкової економіки.

Згідно з визначенням, яке надає А. Соколовська, бюджет – це економічна категорія, що відображає грошові відносини, пов'язані з мобілізацією, розподілом і використанням централізованих ресурсів у процесі реалізації функцій держави [13]. Вона підкреслює, що ці відносини мають владно-розподільчий характер, оскільки держава має пріоритет у формуванні та витрачанні коштів.

Інший український економіст, Л. Лисицький, пропонує розглядати бюджет як інструмент реалізації фінансової політики держави, що виявляється в її здатності впливати на соціально-економічні процеси шляхом перерозподілу фінансових ресурсів [14]. У цьому трактуванні акцент робиться на функціональному аспекті бюджету.

Більш детально розглянемо сутність поняття бюджет у табл. 1.1.

Таблиця 1.1

Сутність поняття «бюджет» в економічній літературі

Автор	Визначення поняття «бюджет»	Особливість підходу
В. Д. Федосов	Бюджет – це форма утворення і використання централізованого фонду грошових коштів, необхідного для реалізації функцій держави та місцевого самоврядування.	Розглядає бюджет як централізований фінансовий фонд і інструмент державного регулювання
І. Я. Чугунов	Бюджет – це складова фінансової системи держави, яка забезпечує перерозподіл ВВП і національного доходу з метою виконання функцій держави.	Підкреслює розподільчо-регулюючу роль бюджету в системі економічних відносин
Л. Є. Лисицький	Бюджет – це інструмент реалізації фінансової політики держави, який забезпечує вплив на соціально-економічні процеси через перерозподіл ресурсів	Бюджет як інструмент державного управління і засіб реалізації фінансової політики.
А. М. Соколовська	Бюджет – це економічна категорія, що відображає грошові відносини, пов'язані з мобілізацією, розподілом і використанням централізованих ресурсів у процесі реалізації функцій держави	Акцент на економічній сутності бюджету та його владно-розподільчому характері.
О. Д. Василик	Бюджет – це головний фінансовий план держави, який відображає доходи та видатки на певний період і забезпечує фінансування суспільних потреб.	Наголошує на плановому та програмному характері бюджету
О. П. Кириленко	Бюджет – це система економічних відносин, у процесі яких формуються та використовуються централізовані державні фонди для виконання завдань держави.	Звертає увагу на соціально-економічну сутність бюджету як системи відносин.

Джерело: сформовано автором за [12; 14; 18-22]

Узагальнюючи підходи українських науковців, можна зробити висновок, що бюджет трактується як багатофункціональна категорія, яка поєднує у собі фінансову, економічну, правову та управлінську сутність. Він слугує не лише обліковим або плановим документом, а й виконує важливі соціальні та регулятивні функції, забезпечуючи стабільність та розвиток держави.

Отже, бюджет доцільно трактувати як інституційно оформлену систему грошово-економічних відносин, яка виникає в процесі мобілізації, розподілу та

використання фінансових ресурсів державою з метою реалізації її функцій і забезпечення суспільного добробуту. Бюджет є не лише фінансовим планом або кошторисом, а насамперед інструментом державного управління, який має економічну, правову, соціальну та стратегічну складові. Його сутність полягає у здатності держави перерозподіляти ресурси між секторами економіки, регіонами та соціальними групами населення, формуючи тим самим основу для стабільного функціонування публічної сфери. У сучасних умовах бюджет також виконує роль платформи для реалізації державної політики, включаючи соціальну, інвестиційну, оборонну, екологічну тощо. Його ефективне управління є запорукою досягнення цілей сталого розвитку, підвищення якості життя населення та зміцнення інституційної спроможності держави.

Бюджет як централізований фінансовий план держави або органу місцевого самоврядування має складну внутрішню структуру, яка відображає не лише обсяги наявних ресурсів і напрямки їх використання, а й фінансовий стан, пріоритети розвитку та фіскальну дисципліну. До ключових структурних елементів бюджету належать доходи, видатки, а також показники бюджетного балансу – дефіцит або профіцит та обсяг державного боргу (рис. 1.1).

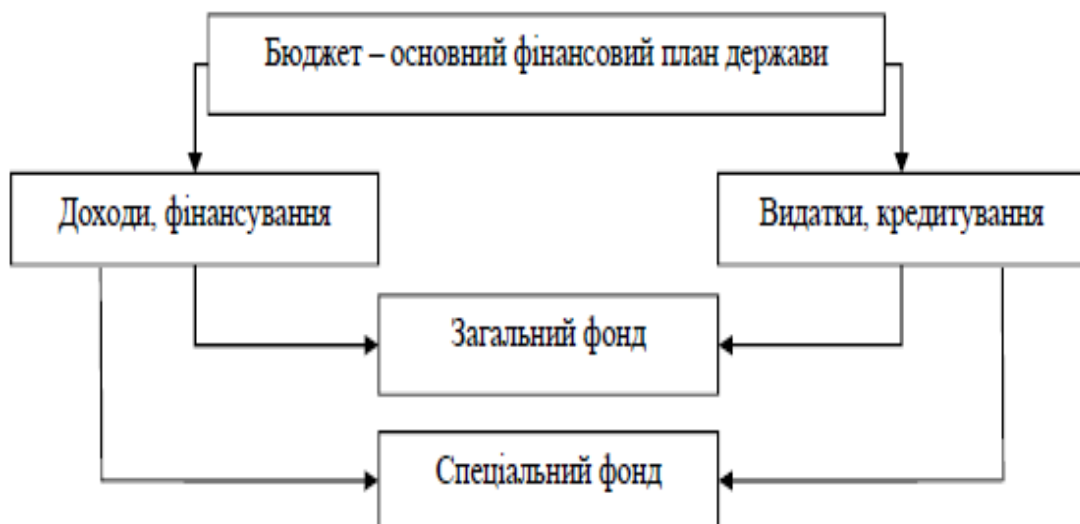

Рис. 1.1. Складові основного фінансового плану держави

Джерело: сформовано автором за [28]

Поданий рис. 1.1 відображає структуру бюджету як основного фінансового

плану держави, який включає два взаємопов'язані компоненти: доходи і фінансування та видатки і кредитування, що у свою чергу розподіляються між загальним і спеціальним фондами. Загальний фонд акумулює основну частину податкових надходжень і використовується для фінансування загальнодержавних потреб, тоді як спеціальний фонд формується за рахунок цільових надходжень (наприклад, екологічних зборів, коштів на освіту, медицину тощо) і використовується відповідно до встановленого призначення. Така схема ілюструє принцип двофондової побудови бюджету, що забезпечує прозорість у розподілі ресурсів і дає змогу ефективно реалізовувати бюджетну політику держави.

Бюджет держави виконує важливу роль у соціально-економічному житті країни, виступаючи інструментом акумулювання, розподілу та використання фінансових ресурсів. Його функції визначаються як економічною природою бюджету, так і потребами державного управління та суспільного розвитку. Теоретично функції бюджету розглядаються як основні напрями впливу бюджету на економіку та суспільство, що реалізуються через відповідні фінансові механізми та інститути.

У фінансовій науці загальноновизнаними є чотири ключові функції бюджету: розподільча, регулююча, стабілізаційна та контрольна (рис. 1.2). Деякі автори також виділяють інформаційну, соціальну та інвестиційну функції, однак вони зазвичай розглядаються як похідні або уточнені.

Розподільча функція полягає в перерозподілі національного доходу та валового внутрішнього продукту (ВВП) між різними секторами економіки, галузями, регіонами, а також соціальними групами населення. Через бюджет держава акумулює частину доходів економічних агентів (у вигляді податків, зборів, обов'язкових платежів) та перерозподіляє ці ресурси на суспільні потреби фінансування освіти, охорони здоров'я, оборони, соціального захисту тощо. Ця функція дозволяє забезпечити економічну рівновагу та соціальну справедливість, зменшуючи диспропорції в рівнях доходів.

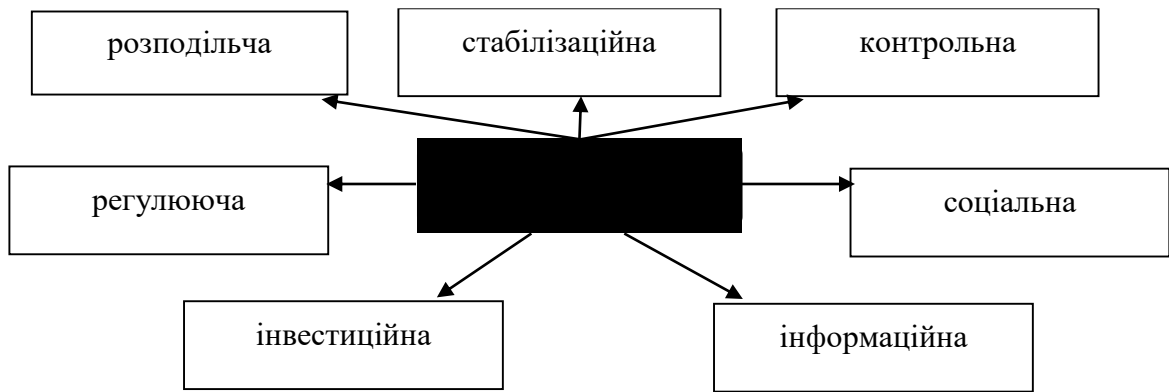

Рис. 1.2. Функції бюджету

Джерело: сформовано автором за [29]

Регулююча функція. Бюджет виконує активну роль у регулюванні економічних процесів шляхом перерозподілу ресурсів, субсидування певних галузей, інвестування в інфраструктуру, підтримки стратегічних сфер тощо. У рамках цієї функції держава впливає на: економічне зростання (через державні інвестиції); структуру економіки (через підтримку пріоритетних галузей); рівень зайнятості (через створення бюджетних робочих місць); екологічну безпеку (через фінансування природоохоронних програм). Регулююча функція особливо важлива в умовах криз, реформ, воєнного стану або економічного переходу.

Стабілізаційна функція спрямована на забезпечення макроекономічної стабільності, зокрема на стримування інфляції, зменшення безробіття, підтримку платіжного балансу та згладжування циклічних коливань економіки. Держава через бюджетну політику може здійснювати антикризові заходи, такі як: збільшення державних витрат у період економічного спаду; скорочення витрат і підвищення податків у період перегріву економіки; створення резервних фондів. Ця функція має антикризовий характер та реалізується у тісному взаємозв'язку з монетарною політикою.

Контрольна функція полягає в моніторингу та оцінюванні ефективності формування й використання бюджетних коштів. Завдяки бюджетному контролю держава забезпечує: фінансову дисципліну; прозорість витрат; підзвітність бюджетних установ; попередження зловживань та корупції. Контроль може здійснюватися як на етапі планування, так і під час виконання бюджету

(оперативний контроль), а також після завершення бюджетного періоду (аудит, ревізія, парламентський контроль).

Функції бюджету визначають його місце у фінансовій системі держави та забезпечують виконання її економічних, соціальних і управлінських завдань. Розподільча функція дозволяє формувати соціальну справедливість, регулюючи впливати на економічну динаміку, стабілізаційна зберігати макрофінансову рівновагу, а контрольна забезпечувати прозорість і ефективність бюджетного процесу. Усі функції взаємопов'язані та комплексно реалізуються через механізми бюджетної політики.

У сучасній економіці бюджет виступає не лише інструментом обліку державних фінансів, а насамперед важелем стратегічного впливу на темпи, структуру та якість соціально-економічного розвитку країни. Через бюджет реалізуються ключові державні функції, формуються фінансові пріоритети, забезпечується стабільність макроекономічного середовища, а також створюються умови для підвищення добробуту населення. Саме через ефективне використання бюджетних коштів держава здатна стимулювати економічне зростання, фінансувати соціальні зобов'язання та інвестувати у людський капітал – три опори довгострокового сталого розвитку.

1. Стимулювання економічного зростання через бюджетні інвестиції. Однією з ключових ролей бюджету у розвитку економіки є формування бюджетних інвестицій, тобто видатків, що спрямовуються на реалізацію інфраструктурних, інноваційних, промислових та регіональних проєктів. Через інвестиційні видатки з державного бюджету держава впливає на множниковий ефект у національній економіці, активізуючи ділову активність, створення робочих місць та зростання валового внутрішнього продукту.

Зокрема, фінансування будівництва доріг, модернізації енергетичних систем, розширення цифрової інфраструктури чи підтримки промислових кластерів не лише підвищує конкурентоспроможність економіки, а й створює умови для залучення приватних інвестицій. Крім того, у кризові періоди (наприклад, пандемія COVID-19 чи повномасштабна війна в Україні) бюджетна

інвестиційна політика слугує інструментом контрциклічного регулювання, пом'якшуючи негативні наслідки спаду. Таким чином, бюджетні інвестиції мають мультиплікативний ефект: кожна гривня державних витрат у капітальні проекти здатна генерувати кілька гривень доданої вартості в інших секторах економіки.

2. Забезпечення фінансування соціальних програм і гарантій. Не менш важливим напрямом реалізації бюджету є фінансування соціальних програм та виконання соціальних зобов'язань держави перед населенням. Це стосується насамперед пенсійного забезпечення, допомоги малозабезпеченим, субсидій на оплату житлово-комунальних послуг, програм підтримки ветеранів, осіб з інвалідністю, внутрішньо переміщених осіб тощо.

Бюджет у цьому контексті виконує перерозподільчу функцію, забезпечуючи економічну справедливість і соціальну стабільність, особливо в умовах зростання нерівності та посилення соціальної вразливості. У системі державного управління це виражається у наданні субвенцій місцевим бюджетам, підтримці домогосподарств з низькими доходами, а також формуванні спеціальних соціальних фондів (Пенсійного, Фонду соціального страхування тощо). Регулярне та повне фінансування таких програм з боку держави має не лише соціальне, а й економічне значення: забезпечення мінімального рівня споживання населення підтримує сукупний попит, що, у свою чергу, сприяє економічній активності.

3. Розвиток людського капіталу через бюджетні видатки. Третім, не менш важливим, вектором соціально-економічного впливу бюджету є розвиток людського капіталу, тобто інвестування в освіту, охорону здоров'я, науку, культуру, молодіжну політику. Саме бюджетні ресурси забезпечують функціонування мережі шкіл, університетів, медичних закладів, державних дослідницьких установ, що є основою формування високоякісного трудового потенціалу країни.

Видатки на освіту формують навички, компетенції та конкурентоспроможність робочої сили, у той час як видатки на охорону здоров'я

безпосередньо впливають на тривалість життя, працездатність та продуктивність населення, що створює основу для інноваційного розвитку, прискорення технологічних змін та загального підвищення якості людського капіталу. Крім того, фінансування науки, культури та молодіжних програм сприяє формуванню активного громадянського суспільства, підвищенню соціальної згуртованості та збереженню національної ідентичності. Таким чином, бюджет є не лише джерелом споживчих витрат, а й стратегічною інвестицією в майбутнє країни через підтримку людського потенціалу.

Отже, бюджетна політика держави справляє всеосяжний вплив на динаміку та якість соціально-економічного розвитку. Через бюджетні механізми держава не лише розподіляє фінансові ресурси, але й формує основи сталого зростання, забезпечує соціальну справедливість та створює передумови для довгострокової конкурентоспроможності країни. Ефективне використання бюджетних коштів на інвестиції, соціальні гарантії та розвиток людського капіталу є запорукою модернізації національної економіки та досягнення стратегічних цілей розвитку.

1.2 Значення бюджету у забезпеченні соціально-економічного розвитку

У сучасних умовах розвитку держави бюджет набуває не лише фінансового, а й стратегічного значення, оскільки саме через нього реалізуються основні напрями соціально-економічної політики. Бюджет – це не просто документ, що відображає доходи та видатки, а засіб управління економікою, що визначає розподіл ресурсів відповідно до пріоритетів державної політики. Його обсяг, структура та механізми реалізації впливають на динаміку економіки, зайнятість, інвестиційні процеси та рівень життя населення.

Насамперед, бюджет є інструментом реалізації економічної та соціальної політики держави. Через нього формуються передумови для забезпечення

макроекономічної стабільності, стимулювання економічної активності, підтримки стратегічних галузей та зменшення соціальної нерівності. Наприклад, спрямування видатків на інфраструктурні проекти стимулює економічне зростання, тоді як збільшення фінансування соціального захисту дозволяє пом'якшити наслідки економічних криз для вразливих груп населення. Таким чином, бюджет є фінансовою основою реалізації політичних рішень та економічних стратегій уряду [33].

Водночас важливо підкреслити, що бюджет тісно пов'язаний із цілями сталого розвитку, які передбачають збалансований прогрес у трьох основних напрямках: економічному, соціальному та екологічному. Саме через бюджетні механізми держава може забезпечити реалізацію Цілей сталого розвитку ООН на національному рівні, зокрема, цілі щодо зменшення бідності, забезпечення якісної освіти, гендерної рівності, гідної праці та економічного зростання, а також відповідального використання ресурсів [11]. Наприклад, включення екологічних пріоритетів у бюджетні програми (так зване «зелене бюджетування») сприяє переходу до екологічно сталого розвитку. Таким чином, бюджет виконує функцію інтегратора між короткостроковими фіскальними інтересами та довгостроковими стратегічними цілями країни.

Окрім цього, бюджет можна розглядати як індикатор пріоритетів держави у сфері розвитку. Обсяги та напрями бюджетних видатків відображають не лише фінансові можливості, але й політичні наміри уряду. Наприклад, зростання частки видатків на оборону сигналізує про безпекові загрози та відповідну реакцію держави, тоді як посилення фінансування освіти, науки та цифрової трансформації свідчить про наміри перейти до економіки знань. Тому аналіз структури бюджету дозволяє виявити фактичні пріоритети державної політики, незалежно від декларацій.

Загалом, бюджет є не лише інструментом обліку та контролю, а потужним важелем стратегічного впливу на напрям розвитку країни. Ефективне управління бюджетними ресурсами дозволяє не лише забезпечувати базові потреби суспільства, а й створювати умови для якісних трансформацій, модернізації

економіки, зміцнення інституцій та досягнення національних цілей.

У системі державного управління бюджет відіграє основну роль у формуванні сприятливого економічного середовища та стимулюванні зростання валового внутрішнього продукту (ВВП). Однією з основних функцій бюджету є регулювання економічної динаміки через систему видатків та фіскальних інструментів, які дозволяють уряду впливати на обсяг інвестицій, ділову активність, зайнятість населення та інноваційний розвиток. Особливо важливою ця функція стає у періоди криз або структурних трансформацій, коли приватний сектор не здатен самостійно забезпечити належний рівень капіталовкладень.

Насамперед, бюджетні інвестиції виступають потужним драйвером розвитку національної інфраструктури та промисловості. Йдеться про фінансування проєктів з будівництва транспортних коридорів, енергетичних об'єктів, модернізації житлово-комунального господарства, цифровізації державних послуг тощо. Такі інвестиції, як правило, здійснюються через державні капітальні видатки або спеціальні інвестиційні програми, що дозволяє не лише створювати фізичну інфраструктуру, а й активізувати суміжні галузі: будівництво, металургію, машинобудування, логістику [19]. Таким чином, держава, виступаючи замовником, формує внутрішній попит на продукцію національного виробника та створює нові робочі місця.

Поряд з прямими інвестиціями важливу роль у стимулюванні економіки відіграють фіскальні стимули та субсидії, спрямовані на підтримку підприємницької діяльності. Бюджет може забезпечувати цільове зниження податкового навантаження для окремих категорій бізнесу (малого, інноваційного, експортно-орієнтованого), компенсувати частину витрат на енергоефективність, лізинг чи оновлення обладнання. Наприклад, державна програма «Доступні кредити 5-7-9%» передбачає компенсацію частини процентної ставки за рахунок бюджету, що суттєво полегшує доступ МСП до фінансування [28]. Такі механізми дозволяють зменшити ризики підприємництва та стимулювати розширення виробництва, інновацій, зайнятості.

Важливим теоретичним обґрунтуванням ефективності бюджетного стимулювання виступає ефект мультиплікатора, відповідно до якого кожна одиниця державних витрат генерує більший приріст національного доходу. Наприклад, інвестиції у будівництво дороги запускають ланцюгову реакцію: зростає попит на матеріали, зростає зайнятість, збільшуються доходи населення, що стимулює споживання, а це, в свою чергу, виробництво товарів і послуг. Емпіричні дослідження свідчать, що мультиплікатор державних інвестицій може становити від 1,5 до 2,5, залежно від галузі та стану економіки [39]. Це підтверджує, що бюджетна політика має потенціал не лише згладжувати циклічні коливання, а й бути рушієм стійкого зростання.

Отже, комплексне використання бюджетних механізмів, капітальних інвестицій, фіскальних пільг та субсидій, дозволяє державі активно впливати на економічну активність, стимулювати структурні зміни, підтримувати малий і середній бізнес та забезпечувати зростання національної економіки. Ефективне поєднання цих інструментів є запорукою формування стабільного фіскального середовища, сприятливого для підприємництва, зайнятості та довгострокового розвитку.

У контексті соціально-економічної політики держави бюджет виконує ключову соціальну функцію, що полягає у фінансуванні державних гарантій та забезпеченні соціального захисту громадян. Ця функція зумовлена не лише необхідністю підтримки рівня життя населення, а й прагненням держави забезпечити соціальну стабільність, зменшити рівень бідності та сприяти соціальній інтеграції вразливих груп. Соціальна функція бюджету тісно пов'язана з реалізацією принципів соціальної держави, передбачених Конституцією України, згідно з якими держава зобов'язана забезпечити гідні умови існування для всіх громадян.

У практичному вимірі бюджет слугує основним джерелом фінансування державних соціальних зобов'язань. Йдеться про витрати на пенсійне забезпечення, соціальні допомоги, пільги, субсидії, адресну допомогу малозабезпеченим сім'ям, підтримку осіб з інвалідністю, ветеранів, внутрішньо

переміщених осіб та інших категорій населення. Через відповідні трансферти з державного бюджету (а також трансферти до Пенсійного фонду, Фонду соціального страхування) держава гарантує реалізацію базових соціальних прав. Особливої актуальності це набуває в періоди воєнних дій, кризи чи інфляційного тиску, коли населення потребує додаткового захисту.

Окрему увагу варто приділити механізму трансфертів як ключовому інструменту підтримки вразливих верств населення. Трансферти – це односторонні безповоротні виплати з бюджету, які спрямовуються безпосередньо населенню (у формі соціальних допомог), або ж місцевим бюджетам для забезпечення цільових програм [8]. Така система дозволяє адаптувати бюджетні ресурси до потреб конкретних соціальних груп, забезпечуючи адресність допомоги. Наприклад, житлові субсидії на оплату комунальних послуг компенсують підвищення тарифів для малозабезпечених родин, а допомога на дітей-інвалідів підтримує сім'ї з підвищеним соціальним навантаженням. Гнучкість і таргетованість трансфертів робить їх ефективним інструментом подолання бідності та соціального відчуження.

Виконання соціальної функції бюджету має також макроекономічне значення, оскільки сприяє збереженню економічної та соціальної стабільності. Держава, виконуючи свої соціальні зобов'язання, підтримує сукупний попит, що є важливим чинником у періоди економічного спаду. Регулярні виплати пенсій, зарплат бюджетникам, соціальних допомог забезпечують постійний грошовий обіг, що підтримує малий бізнес, торгівлю та сферу послуг. Таким чином, соціальні витрати бюджету мають не лише розподільчий, але й стабілізуючий ефект, пом'якшуючи негативні наслідки економічних шоків.

Крім того, належне фінансування соціальних гарантій з боку держави зміцнює довіру громадян до інститутів влади, сприяє соціальній згуртованості та формуванню громадянської відповідальності. Зворотним боком такої політики є потреба у фіскальній збалансованості перевищення соціальних видатків над доходами може спричинити дефіцит бюджету та боргове навантаження. Отже, баланс між ефективністю соціальних програм і бюджетною дисципліною є

ключовим викликом сучасної бюджетної політики [18].

Підсумовуючи, слід наголосити, що соціальна функція бюджету є фундаментом державного регулювання в інтересах людини, забезпечує виконання конституційних гарантій, підтримує стабільність суспільства та відіграє важливу роль у підтримці економічної активності. Ефективна реалізація цієї функції потребує прозорих, адресних і фінансово обґрунтованих механізмів, які дозволяють забезпечити гідний рівень життя населення та сталий розвиток держави.

Сьогодні людський капітал визнається ключовим чинником довгострокового зростання, конкурентоспроможності та інституційного розвитку держави. Інвестування в освіту, охорону здоров'я, науку та культуру стає не просто соціальним обов'язком держави, а стратегічною умовою ефективного функціонування економіки знань [9]. Саме через бюджет формується фінансова основа для розвитку людського потенціалу як головного активу нації, що визначає продуктивність праці, здатність до інновацій та адаптивність до глобальних змін.

Насамперед, державний бюджет забезпечує фінансування основних складових людського капіталу освіти, охорони здоров'я, науки та культури. Освітні видатки покривають витрати на утримання дошкільних, загальноосвітніх та вищих навчальних закладів, оплату праці педагогів, стипендії, оновлення матеріально-технічної бази тощо. Фінансування охорони здоров'я охоплює не лише утримання медичних установ, а й забезпечення лікарськими засобами, розвиток системи громадського здоров'я, вакцинацію, протидію епідеміям. Видатки на науку та культуру сприяють підтримці академічної свободи, креативної індустрії та національної ідентичності. Таким чином, бюджет виступає джерелом відтворення та модернізації соціальної інфраструктури, що обслуговує потреби людини як економічного та суспільного суб'єкта.

Логічним продовженням є теза про те, що інвестиції в людський капітал через бюджетні механізми – це інвестиції в якість життя, що, у свою чергу, створює передумови для сталого економічного розвитку. Рівень життя, доступ

до якісної освіти та медицини, культурний розвиток і науковий прогрес є не лише показниками добробуту, а й факторами, що формують продуктивну робочу силу, активне громадянство та соціальну згуртованість. Згідно з міжнародними дослідженнями (наприклад, World Development Report, OECD), саме країни, що системно інвестують у людський капітал, демонструють вищі темпи економічного зростання у довгостроковій перспективі [22]. Відтак, роль бюджету в цьому процесі є критичною, адже саме він акумулює та розподіляє кошти на ці цілі у межах соціальних пріоритетів держави.

Окрім підтримки поточних потреб, бюджетна політика впливає на формування трудового потенціалу та інноваційного середовища, які є основою модернізації економіки. Через підтримку професійно-технічної освіти, стимулювання ІТ-галузі, грантові програми для молодих науковців, створення стартап-інкубаторів та фінансування наукових досліджень, держава сприяє розвитку кадрового резерву, який здатен створювати нову економічну цінність. Крім того, зростає значення міждисциплінарних компетенцій, цифрових навичок, підприємницького мислення, а отже, фінансування освіти і науки повинно бути не лише стабільним, а й інноваційно спрямованим [29]. Таким чином, бюджетна політика повинна орієнтуватися не лише на підтримку, а й на розвиток людського капіталу, створюючи умови для його адаптації до майбутніх викликів.

Загалом, бюджет відіграє системну роль у створенні, збереженні та оновленні людського капіталу як головного ресурсу сталого соціально-економічного розвитку. Ефективне бюджетне фінансування у цій сфері сприяє зростанню продуктивності, зміцненню соціальної стабільності, зменшенню нерівності та забезпеченню інклюзивного розвитку. В умовах трансформаційної економіки, глобальної конкуренції та воєнних викликів, інвестиції в людину через бюджет стають не витратами, а стратегічною необхідністю.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОНАННЯ БЮДЖЕТУ УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

2.1. Структура доходів і видатків Державного бюджету України

У системі державного регулювання економіки бюджет відіграє важливу роль як інструмент фінансового забезпечення виконання функцій держави. Його структура, що охоплює як доходну, так і видаткову частини, формує фінансову основу для реалізації соціально-економічної політики, підтримки стратегічних секторів економіки, а також забезпечення обороноздатності й стабільності національної фінансової системи.

Доходи бюджету визначають фіскальний потенціал держави, відображаючи рівень мобілізації ресурсів до централізованого фонду, тоді як видатки є індикатором пріоритетів державної політики та інструментом впливу на соціальні процеси, інфраструктурний розвиток і економічне зростання. Ефективне співвідношення між цими складовими є критичним для забезпечення фінансової рівноваги, підтримки інвестиційної активності та досягнення довгострокової макроекономічної стабільності [26].

Особливої актуальності питання структури бюджету набуває в умовах воєнного стану, коли зростає потреба у переорієнтації фінансових ресурсів на захист суверенітету, гуманітарну підтримку населення та відновлення критичної інфраструктури. Саме тому аналіз структури доходів і видатків Державного бюджету України є необхідною передумовою для розуміння ефективності сучасної бюджетної політики, її гнучкості та здатності відповідати викликам кризового періоду.

Сучасна структура доходів Державного бюджету України зазнала суттєвих змін під впливом трансформацій економічного середовища, воєнних викликів, зміни податкової політики та посилення ролі зовнішньої фінансової підтримки. Аналіз доходної частини бюджету дозволяє не лише окреслити реальний

фіскальний потенціал держави, а й виявити основні тенденції, що визначають ефективність мобілізації фінансових ресурсів (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Структура бюджету за доходами, 2022-2024 рр., млн. грн.

Показник	2022	2023	2024	2024/2023, %	2023/2022, %
Податкові надходження	949764,4	120,3541,1	1647189,6	36,9	26,7
Неподаткові надходження	346327,7	991601,7	974398,5	-1,7	186,28
Доходи від операцій з капіталом	610,9	100,3	183,9	83,4	-83,6
Від органів державного управління	9465,6	42915,3	26522,3	-38,2	352,5
Від ЄС	481090,7	433404,5	473945,2	9,4	-9,9

Джерело: сформовано автором за даними Державного бюджету України

Упродовж 2022-2024 рр. структура доходів Державного бюджету України зазнала як кількісних, так і якісних змін. Найбільш стабільну та прогнозовану динаміку продемонстрували податкові надходження, які зросли з 949,76 млрд грн у 2022 році до 1 647,19 млрд грн у 2024 році. Темп приросту становив 26,7 % у 2023 році та 36,9 % у 2024-му. Це свідчить про поступове відновлення ділової активності, розширення податкової бази та покращення адміністрування податків, попри складну економічну ситуацію та триваючий воєнний стан.

Разом з тим, неподаткові надходження продемонстрували нестійку динаміку. Якщо у 2023 році зафіксовано зростання на рекордні 186,28 % порівняно з 2022 роком, то у 2024 році обсяг цих доходів дещо скоротився (на 1,7 %). Така волатильність може бути пов'язана з одноразовими надходженнями у 2023 році (наприклад, доходами від розміщення державного майна, штрафами, надходженнями з рахунків банків під санкціями тощо) і зменшенням таких джерел у наступному періоді.

Суттєвою нестабільністю відзначаються й доходи від операцій з капіталом, які у 2023 році впали на 83,6 % порівняно з 2022 роком, проте у 2024 році демонструють стрімке відновлення – зростання на 83,4 %. Це може бути ознакою

часткової активізації інвестиційної діяльності або реалізації державного майна, однак, у загальній структурі доходів цей вид надходжень має незначну частку.

Вагомі коливання спостерігаються у категорії надходжень від органів державного управління. У 2023 році цей показник зріс більш ніж у 3,5 раза (на 352,5 %), що, ймовірно, зумовлено внутрішніми фінансовими переказами, змінами в методології відображення доходів чи консолідацією окремих бюджетних потоків. Проте вже у 2024 році обсяг цих надходжень скоротився на 38,2 %, що підтверджує їх нерегулярний і нетиповий характер.

Щодо надходжень з боку Європейського Союзу, то спостерігається дещо суперечлива тенденція. У 2023 році обсяг фінансування зменшився на 9,9 % порівняно з 2022 роком, однак у 2024 році цей показник зріс на 9,4 %. Такі коливання зумовлені, з одного боку, зміною обсягів макрофінансової допомоги, а з іншого строками реалізації відповідних фінансових програм. Це вказує на часткову залежність бюджету України від зовнішньої підтримки, зокрема в умовах обмежених внутрішніх джерел фінансування.

У підсумку можна зазначити, що основною опорою доходної частини бюджету залишаються податкові надходження, які демонструють помірне, але стабільне зростання. Водночас значна частка нестійких або одноразових джерел, зокрема у вигляді неподаткових доходів чи зовнішніх трансфертів, свідчить про необхідність посилення фінансової самодостатності держави. Ці процеси мають стратегічне значення для забезпечення фіскальної стійкості в середньо- та довгостроковій перспективі.

У процесі аналізу дохідної частини Державного бюджету України важливо не лише оцінити обсяги надходжень, а й визначити їхню структуру за джерелами формування. Такий підхід дозволяє встановити, які категорії надходжень є найбільш фіскально значущими, а також виявити ступінь залежності бюджету від окремих джерел.

Для наочного відображення структури доходів за 2024 рік доцільно звернутися до рисунка 2.1, де подано співвідношення податкових, неподаткових та інших надходжень у загальній дохідній частині бюджету.

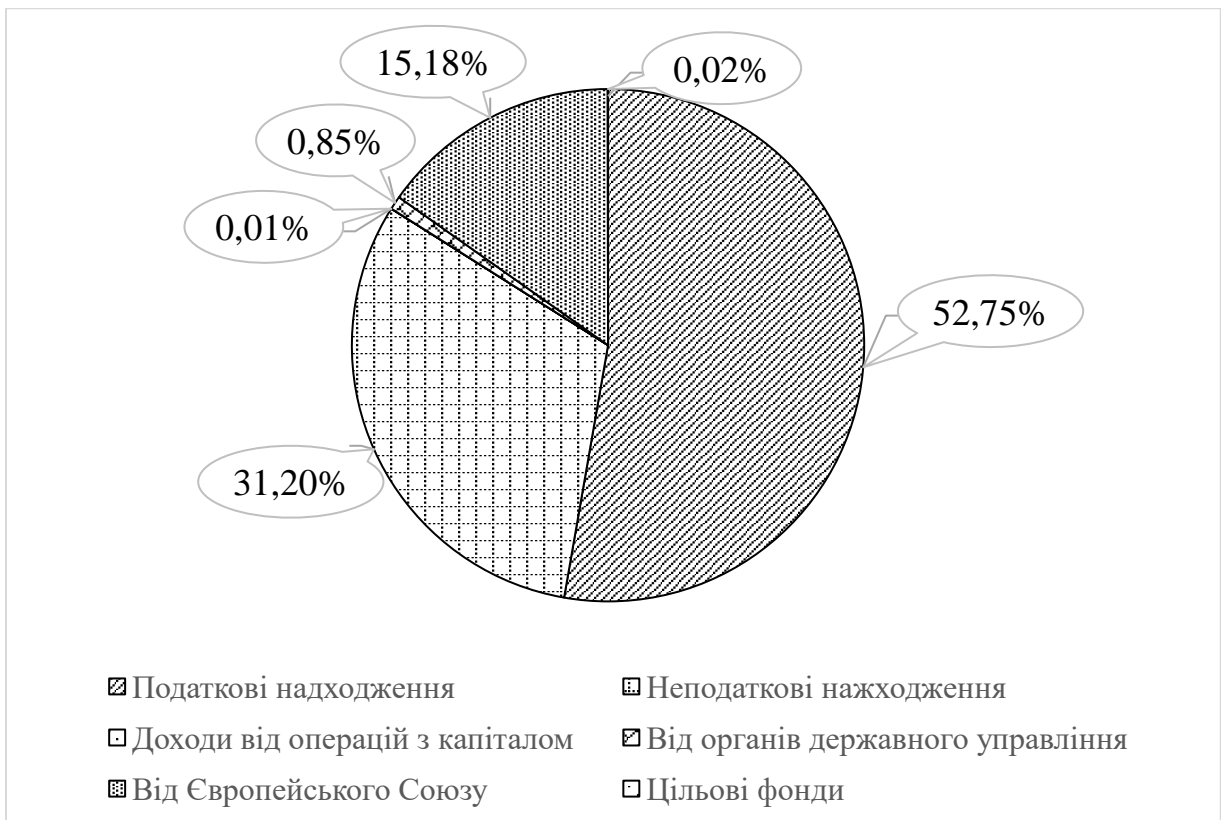

Рис. 2.1 Структура доходів Державного бюджету України у 2024 році, %
Джерело: сформовано автором за даними Державного бюджету України

Наступним етапом аналізу є вивчення податкових надходжень як основного джерела формування доходної частини Державного бюджету України (табл. 2.2). Саме ці надходження відіграють важливу роль у забезпеченні фінансової спроможності держави виконувати свої соціальні, економічні та оборонні функції. Їхня структура та динаміка дають змогу оцінити ефективність податкової політики, рівень податкової дисципліни та стійкість фіскальної системи в умовах внутрішніх і зовнішніх викликів. Особливої актуальності це питання набуває в умовах воєнного стану, коли держава змушена оперативного мобілізувати ресурси для забезпечення критичних потреб. Аналіз податкових надходжень також дозволяє виявити тенденції до зміщення акцентів у фіскальній політиці, зокрема між прямими та непрямими податками, а також оцінити ступінь залежності бюджету від окремих видів податкових платежів.

Таблиця 2.2

Аналіз податкових надходжень Державного бюджету України за 2022-2024 рр., млн. грн.

Показник	2022	2023	2024	2024/2023,+/-	2023/2022, +/-
Податки на доходи, податки на прибуток, податки на збільшення ринкової вартості	265477,1	350781,9	597232,3	246450,4	85 304,8
Рентна плата та плата за використання інших природних ресурсів	85365,1	60327,7	52430,5	-7897,2	-25037,4
Внутрішні податки на товари та послуги	569353,8	748143,9	944861,8	196717,9	178790,1
Податки на міжнародну торгівлю та зовнішні операції	26246,1	40559,4	48279,3	7719,9	14313,3
Місцеві податки та збори, що сплачуються (перераховуються) згідно з Податковим кодексом України	-	-	57,5	57,5	-
Інші податки та збори	3322,4	3731,1	4328,2	597,1	408,7

Джерело: сформовано автором за даними Державного бюджету України

Протягом 2022-2024 рр. в податкові надходження до Державного бюджету України демонстрували загальну тенденцію до зростання, попри складну економічну ситуацію, обумовлену війною, інфляційним тиском та дестабілізацією внутрішнього ринку. Найбільший приріст відбувся у категорії податків на доходи, прибуток та збільшення ринкової вартості. Їх обсяг зріс із 265 477,1 млн грн у 2022 році до 597 232,3 млн грн у 2024 році, що свідчить про приріст на 85 304,8 млн грн у 2023 році та ще на 246 450,4 млн грн у 2024 році. Це є прямим результатом як інфляційних процесів, так і зміцнення адміністрування податків з боку ДПС, а також поступової стабілізації прибутків бізнесу після початкового шоку від початку повномасштабної війни.

Разом з тим, негативна динаміка простежується у надходженнях рентної плати та плати за використання природних ресурсів. У 2022 році цей показник становив 85 365,1 млн грн, але вже у 2023 році знизився до 60 327,7 млн грн, а у 2024 р. – до 52 430,5 млн грн. Сумарне зменшення за два роки склало 32 934,6

млн грн, що вказує на зниження обсягів видобутку, зменшення експлуатації природних ресурсів або надання пільг у цій сфері, що також може бути пов'язано з окупацією територій, на яких зосереджені природні багатства (газ, нафта, мінерали).

Найстабільніший та структурно важливий напрям внутрішні податки на товари та послуги показав істотне зростання. Із 569 353,8 млн грн у 2022 році ці надходження зросли до 944 861,8 млн грн у 2024 році. Річний приріст у 2023 році склав 178 790,1 млн грн, а у 2024 році – ще 196 717,9 млн грн, що є прямим наслідком інфляції, зростання обсягів роздрібного товарообігу, збільшення споживання імпортованих товарів (через ПДВ на імпорт) та підвищення ставок акцизів. Даний сегмент, зокрема ПДВ, формує основний податковий потік до бюджету, що підтверджує його роль як фіскального «якоря».

Позитивна динаміка також спостерігається у категорії податків на міжнародну торгівлю та зовнішні операції. У 2022 році їх було сплачено 26 246,1 млн грн, у 2023 році – 40 559,4 млн грн, а у 2024 році – 48 279,3 млн грн. Приріст за два роки склав понад 22 млрд грн. Це свідчить про відновлення торговельної активності, зокрема імпорту, а також про стабілізацію митних надходжень.

Особливістю 2024 року стало вперше відображене надходження у статті місцеві податки та збори, що зараховуються до держбюджету – 57,5 млн грн. Це може бути результатом перерозподілу окремих видів місцевих податків через механізми бюджетного вирівнювання або законодавчих змін у порядку зарахування окремих платежів.

Завершує аналіз категорія інших податків та зборів, яка зростала поступово: з 3 322,4 млн грн у 2022 році до 4 328,2 млн грн у 2024 році. Річні прирости становили 408,7 млн грн у 2023 році та 597,1 млн грн у 2024 році. Хоча обсяги тут незначні у загальній структурі, динаміка свідчить про розширення джерел наповнення бюджету за рахунок дрібних або специфічних податкових інструментів.

У підсумку, податкова база Державного бюджету України у 2022-2024 рр. зміцнилася, передусім за рахунок прямих податків на доходи та непрямих

податків на споживання. Водночас, скорочення рентних платежів та зростаюча роль податків із зовнішньоекономічної діяльності вказують на трансформацію джерел фіскального наповнення та необхідність оптимізації системи управління природними ресурсами. Подальша увага має бути зосереджена на зміцненні стабільних джерел доходів та зниженні залежності від волатильних або нестійких надходжень.

Після дослідження структури та динаміки доходів Державного бюджету України логічним наступним кроком є аналіз видаткової частини бюджету, яка відображає пріоритети державної політики, рівень соціального забезпечення, інвестицій в обороноздатність, інфраструктуру, освіту, охорону здоров'я та інші сфери суспільного життя.

Видатки бюджету є не лише інструментом реалізації функцій держави, але й важливим чинником впливу на макроекономічну стабільність, зайнятість населення та економічне зростання. У контексті повномасштабної війни структура видатків зазнала суттєвих трансформацій: відбулося переорієнтування ресурсів на фінансування сектору безпеки і оборони, гуманітарної підтримки населення, відновлення зруйнованої інфраструктури та забезпечення критичних потреб. Тому аналіз видатків за період 2022-2024 рр. дозволяє простежити не лише зміни у співвідношенні між основними функціональними групами витрат, а й оцінити ефективність бюджетної політики в умовах кризового управління державними фінансами (табл.2.3).

Протягом 2022-2024 рр. видаткова частина Державного бюджету України зазнала суттєвих змін, що зумовлено трансформацією державної політики в умовах повномасштабної війни, зростанням соціального навантаження та пріоритетним фінансуванням сектору безпеки й оборони. Найбільше зростання продемонстрували видатки на оборону, які збільшилися з 1142872,4 млн грн у 2022 році до 2304475,1 млн грн у 2024 році. Приріст склав 1161602,7 млн грн, що підтверджує мобілізацію ресурсів на забезпечення національної безпеки, підтримку Збройних Сил України, а також посилення воєнної логістики й оборонної інфраструктури.

Таблиця 2.3

Динаміка видатків Державного бюджету України за основними функціональними напрямками у 2022-2024 роках, млн. грн

Джерело видатків	2022	2023	2024	Відхилення 2024/2022, +/-
Загальнодержавні функції	201999,1	296139,1	374306,6	172307,5
Оборона	1142872,4	2097620,5	2304475,1	1161602,7
Громадський порядок, безпека та судова влада	443323,2	574614,6	692658,7	249335,5
Економічна діяльність	95368,4	134307,6	163133,8	67765,4
Охорона навколишнього природного середовища	4714,1	5202,5	9515,1	4801,0
Житлово-комунальне господарство	528,6	8369,4	7540,5	7011,9
Охорона здоров'я	184267,8	179258,2	201445,4	171177,6
Духовний та фізичний розвиток	11051,3	11817,7	16202,7	5151,4
Освіта	58508,1	60452,2	64738,0	6229,9
Соціальний захист та соціальне забезпечення	425989,0	469251,2	464734,4	38745,4
Міжбюджетні трансферти	136803,3	177385,2	187932,4	51129,1

Джерело: сформовано автором за даними Державного бюджету України

Паралельно з цим суттєво зросли видатки на громадський порядок, безпеку та судову владу, які охоплюють функціонування правоохоронних органів, прокуратури, судової системи та інших органів безпеки. За аналізований період вони зросли на 249335,5 млн грн, що вказує на посилення внутрішньої безпеки, а також на підвищення ролі судової системи в умовах кризового управління.

У структурі бюджету також зросли загальнодержавні функції, які охоплюють управлінські, контрольні та фінансові інституції. У 2024 році ці видатки сягнули 374306,6 млн грн проти 201999,1 млн грн у 2022-му, що означає приріст на 172307,5 млн грн. Це свідчить про збільшення обсягу витрат на

державне управління, координацію реформ, цифровізацію та підтримку державної інфраструктури.

Аналіз економічної діяльності засвідчує зростання фінансування на 67765,4 млн грн. Це може бути пов'язано з державними інвестиціями в інфраструктуру, підтримкою підприємництва, розвитком енергетики та сільського господарства. Подібна динаміка спостерігається і в охороні навколишнього природного середовища, де видатки зросли більш ніж удвічі на 4801 млн грн, що свідчить про посилення екологічних ініціатив та реагування на наслідки техногенних і воєнних руйнувань. Щодо житлово-комунального господарства, то видатки за два роки зросли з 528,6 млн грн до 7540,5 млн грн, що становить приріст у 7011,9 млн грн. Така динаміка свідчить про масштабні програми з відновлення житлової інфраструктури, комунальних послуг і теплоенергетики, особливо у прифронтових та деокупованих регіонах.

Охорона здоров'я також залишається серед пріоритетних напрямів. Видатки зросли з 184267,8 млн грн у 2022 році до 201445,4 млн грн у 2024 році (+17177,6 млн грн), що підтверджує потребу в підтримці системи охорони здоров'я в умовах бойових дій, переселення населення та підвищеного навантаження на медичні заклади. Сектор духовного і фізичного розвитку продемонстрував помірне зростання на 5151,4 млн грн, що свідчить про збереження підтримки культури, спорту та молодіжної політики навіть в умовах пріоритетного фінансування оборонної сфери.

У сфері освіти видатки зросли на 6229,9 млн грн, що можна трактувати як мінімальне збільшення, спрямоване переважно на підтримку базових потреб галузі виплату зарплат, енергоносії, а також перехід частини навчання в онлайн-формат.

Незначне, але позитивне зростання демонструє і напрям соціального захисту та соціального забезпечення, з підвищенням на 38745,4 млн грн. Це вказує на збереження державою зобов'язань перед найуразливішими верствами населення, включаючи внутрішньо переміщених осіб, пенсіонерів та малозабезпечених. Завершують аналіз міжбюджетні трансферти, які зросли на

51129,1 млн грн, що означає посилення підтримки місцевих бюджетів з боку держави з метою забезпечення виконання делегованих повноважень, вирівнювання фінансової спроможності територіальних громад та ліквідації диспропорцій у регіональному розвитку.

Отже, варто зазначити, що структура видатків Державного бюджету України в 2022-2024 рр. зазнала глибокої переорієнтації на оборонно-безпековий блок, що цілком виправдано умовами воєнного часу. Одночасно бюджет демонструє прагнення до збереження базових соціальних гарантій та підтримки ключових секторів, зокрема охорони здоров'я, освіти й місцевого самоврядування.

Для візуалізації структурних змін у розподілі бюджетних ресурсів доцільно проаналізувати питому вагу видатків за основними функціональними напрямками у 2024 році (рис. 2.2). Такий підхід дозволяє чітко простежити, які сфери отримують найбільше фінансування, та оцінити пріоритети державної фінансової політики в умовах воєнного стану.

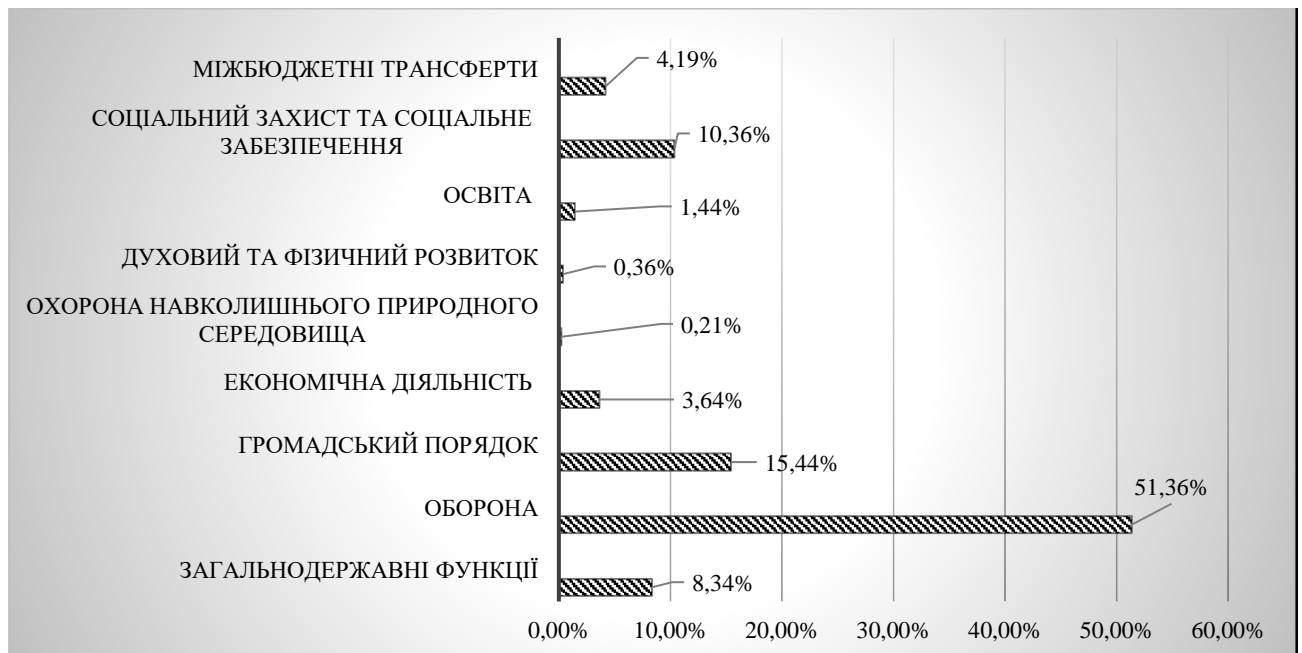

Рис. 2.2 Частка основних функціональних груп у загальній структурі видатків Державного бюджету України 2024 року

Джерело: сформовано автором за даними Державного бюджету України

У контексті комплексного аналізу дохідної та видаткової частин бюджету важливим є також узагальнення фактичних результатів виконання Державного бюджету України за повний бюджетний період. Особливої уваги заслуговує порівняння показників за загальним і спеціальним фондами, що дозволяє оцінити структурну збалансованість бюджету, рівень дефіциту, а також динаміку основних макрофінансових параметрів.

З метою глибшого розуміння масштабів і напрямів змін у фінансовому балансі держави доцільно звернутися до даних про доходи, видатки, обсяги кредитування та рівень дефіциту бюджету за 2023 та 2024 рр. (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Показники виконання Державного бюджету України за загальним і спеціальним фондами у 2023-2024 рр млрд.грн.

Показники виконання	Загальний фонд			Спеціальний фонд			Разом		
	2023	2024	темп росту	2023	2024	темп росту	2023	2024	темп росту
доходи	1663,1	2176,9	513,9 (130,9%)	1008,9	945,7	-63,2 (93,7%)	2671,9	3122,7	450,7 116,8%
видатки	3034,2	3490,8	456,5 (115,0%)	980,1	995,9	15,7 (101,6%)	4014,4	4486,6	472,2 111,7%
кредитування	-11,1	-11,5	-0,5	1,7	6,0	0,04	-9,3	-5,5	3,8
дефіцит (-) /профіцит(+)	-1360,1	-1302,2	57,8	27,0	-56,2	-83,2	-133,1	-1358,5	-25,3

У 2024 році порівняно з 2023 роком доходи Державного бюджету України зросли на 450,7 млрд грн або на 16,8%, що зумовлено значним приростом доходів загального фонду (+513,9 млрд грн; +30,9%), попри зменшення надходжень до спеціального фонду на 63,2 млрд грн (-6,3%). Видатки також зросли на 472,2 млрд грн (+11,7%), при цьому темпи приросту були помірними як у загальному, так і в спеціальному фондах. Кредитування залишалось незначним і майже не впливало на загальний баланс. Дефіцит бюджету зріс майже у 10 разів із 133,1 млрд грн у 2023 році до 1358,5 млрд грн у 2024 році, що свідчить про подальше розширення фіскального розриву та посилення боргового навантаження на тлі зростання витрат і недостатнього компенсаторного

приросту доходів.

Узагальнюючи результати проведеного аналізу, варто зазначити, що бюджетна система України у 2022-2024 роках функціонувала в умовах надзвичайно високої нестабільності, що зумовило кардинальні зрушення у структурі як доходів, так і видатків. Податкова складова зберегла провідну роль у формуванні доходів, хоча зросла й частка зовнішньої допомоги та нестійких надходжень, що посилює фінансові ризики. З боку видатків спостерігається виразна переорієнтація бюджетних ресурсів на фінансування оборонного сектору, громадської безпеки та загальнодержавного управління, що є реакцією на зовнішні виклики. Одночасно бюджет зберігає соціальну спрямованість, хоча темпи зростання фінансування освітньої, медичної та екологічної сфер є помірними. Така конфігурація свідчить про напружену, але адаптивну модель бюджетної політики, яка зорієнтована на стабілізацію в умовах воєнного стану та підтримку ключових державних функцій у період системної трансформації.

2.2. Оцінка динаміки соціальних видатків та їх вплив на добробут населення

У сучасних соціально-економічних умовах ефективне функціонування системи державних фінансів є визначальним чинником забезпечення стабільного розвитку суспільства. Соціальні видатки – один із важливих інструментів державної політики, спрямований на формування та підтримання належного рівня добробуту населення, зниження соціальної нерівності та забезпечення базових стандартів життя. Зростання важливості соціальних витрат обумовлене як внутрішніми демографічними й економічними трансформаціями, так і глобальними викликами, пов'язаними зі старінням населення, пандеміями, енергетичною кризою, воєнними загрозами.

Динаміка соціальних видатків відображає пріоритети соціальної політики держави, її здатність забезпечувати належний рівень соціального захисту, освіти,

охорони здоров'я та інших життєво важливих сфер. Разом із тим, просте зростання фінансування не завжди гарантує покращення добробуту населення. Вирішальне значення має ефективність розподілу та використання бюджетних ресурсів, а також їх вплив на ключові соціальні індикатори. Тому дослідження динаміки соціальних видатків та оцінка їх впливу на добробут населення набуває особливої наукової і практичної цінності. Такий аналіз дозволяє не лише виявити структурні зміни у фінансуванні соціальної сфери, а й оцінити результативність реалізованої державної політики у цій сфері, що є передумовою для обґрунтування дієвих механізмів підвищення якості життя громадян та ефективного управління публічними фінансами.

У системі державного фінансування соціальні видатки займають центральне місце, оскільки вони забезпечують реалізацію функцій соціальної держави, формування людського капіталу та підвищення якості життя. В економічній літературі соціальні видатки визначаються як частина бюджетних витрат, спрямованих на задоволення соціальних потреб населення, включаючи охорону здоров'я, освіту, соціальне забезпечення, житлову політику, культуру та інше [21].

На думку А. Сенніча та В. Федосова, соціальні видатки – це інструмент перерозподілу національного доходу, що дає змогу реалізовувати принципи соціальної справедливості та солідарності [12]. Із позицій кейнсіанської парадигми такі витрати виконують стабілізаційну та антициклічну функції, підтримуючи сукупний попит в умовах спаду економіки [31].

У макрофінансовому контексті соціальні видатки є важливим індикатором пріоритетів державної політики. За даними МВФ та Світового банку, питома вага соціальних видатків у структурі бюджету у країнах ЄС становить від 25% до 35% [4].

Згідно з функціональною класифікацією видатків бюджету, соціальні видатки охоплюють такі основні групи [15] (табл.2.5):

Таблиця 2.5

Функціональна структура соціальних видатків державного бюджету

Галузь	Сутність і приклади
Охорона здоров'я	Фінансування лікарень, амбулаторій, вакцинації, програм охорони здоров'я
Освіта	Школи, заклади вищої освіти, профтехосвіта, наукові установи
Соціальний захист	Пенсії, соціальна допомога, субсидії, допомога по безробіттю
Культура і мистецтво	Бібліотеки, театри, музеї, охорона культурної спадщини
Житлово-комунальна сфера	Компенсації за житло, комунальні пільги, соціальне житло

Джерело: сформовано автором за [15]

Соціальний захист і соціальне забезпечення – це важливі напрями соціальних видатків держави, що мають безпосередній вплив на зниження бідності, підтримку вразливих верств населення та забезпечення базових стандартів життя. У бюджетній класифікації ці видатки охоплюють фінансування пенсій, допомоги малозабезпеченим, субсидій, соціальних трансфертів, пільг, компенсацій тощо [32].

З урахуванням офіційних даних Державної казначейської служби України, Державної служби статистики та Міністерства фінансів, здійснено ретельне узагальнення та систематизацію динаміки видатків на соціальний захист і соціальне забезпечення за період 2018-2024 рр. (табл. 2.6).

Таблиця 2.6

Динаміка видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення державного бюджету України, 2018-2024 рр.

Рік	Обсяг видатків, млрд грн	Частка у державному бюджеті, %	Темп приросту, % (до поперед. року)
2018	985,8	28,9	-
2019	1072,9	28,5	8,8
2020	1288,1	29,2	20,0
2021	1490,3	27,9	15,7
2022	2705,4	20,4	81,5
2023	4014,4	22,1	48,4
2024	4486,7	20,6	11,8

Джерело: сформовано автором за [28]

У період з 2018 по 2024 рік в Україні спостерігається чітка тенденція до зростання обсягів видатків на соціальний захист і соціальне забезпечення. Якщо у 2018 році вони становили 985,8 млрд грн, то вже у 2024 році – 4486,7 млрд грн., що свідчить про майже п'ятикратне зростання номінального фінансування за шість років. Такий стрибок пояснюється як об'єктивними факторами (інфляція, зростання кількості отримувачів допомоги), так і форс-мажорними обставинами – пандемією COVID-19 та повномасштабною війною з росією, яка зумовила зростання соціальної напруги, збільшення кількості вразливих верств населення, внутрішньо переміщених осіб, учасників бойових дій, а також потребу у виплатах сім'ям загиблих та постраждалих.

Темпи приросту обсягів соціальних видатків демонструють нерівномірну, але загалом висхідну динаміку. У 2019-2021 роках приріст був відносно помірним – від 8,8% до 20%, що є типовим для стабільного зростання бюджетних видатків у мирний час. Проте починаючи з 2022 року, темпи приросту стрімко зросли: у 2022 році – на 81,5%, у 2023 ще на 48,4%. Це свідчить про екстрене реагування держави на соціальні виклики війни, коли обсяг потреб перевищив попередні планові показники. У 2024 році динаміка дещо стабілізувалася – +11,8%, що може вказувати як на певне уповільнення темпів зростання соціальних виплат, так і на обмеження фінансових можливостей бюджету.

Цікавим є те, що попри зростання обсягів фінансування, частка соціального захисту у загальному обсязі державного бюджету поступово зменшується. У 2018 році вона становила 28,9%, а у 2024 – лише 20,6%. Це означає, що загальні видатки бюджету зростають швидшими темпами, ніж соціальні. Причина – різке зростання військових, оборонних, безпекових, енергетичних і відновлювальних витрат. Така тенденція демонструє зміну бюджетних пріоритетів, що є очікуваним у воєнний час, але водночас несе загрозу зниження соціальної стабільності у довгостроковій перспективі.

Отже, з одного боку, соціальні видатки продовжують зростати у номінальному вимірі, що свідчить про намагання держави зберегти соціальні гарантії навіть в умовах війни. З іншого – їх питома вага в бюджеті зменшується,

тобто пріоритетність соціального захисту в порівнянні з іншими статтями бюджету скорочується. Це вимагає більш раціонального використання коштів, посилення адресності виплат, автоматизації перевірок і таргетування, щоб кожна гривня досягала того, кому вона дійсно потрібна. В умовах обмежених ресурсів важливо зосередитися не лише на обсягах, а й на ефективності використання соціального бюджету.

Важливим етапом комплексного аналізу соціальних видатків є не лише оцінка їхньої динаміки та питомої ваги в державному бюджеті, а й дослідження їх реального впливу на добробут населення. Адаже зростання обсягів фінансування не завжди прямо корелює з поліпшенням умов життя, особливо якщо кошти використовуються неефективно або розподіляються без урахування цільових потреб. Для такої оцінки доцільно залучити ключові макроекономічні індикатори соціального добробуту, що характеризують реальний соціальний стан населення (табл. 2.7). Вони дозволяють простежити, наскільки державна політика у сфері соціального захисту справді сприяє зниженню нерівності, бідності та розвитку людського потенціалу.

Таблиця 2.7

Показники добробуту населення України у динаміці, 2020-2024 рр.

Показник	2020	2021	2022	2023	2024
Рівень бідності за абсолютною межею (% населення)	23,1	22,6	24,8	25,8	28,1
Коефіцієнт Джині (індекс нерівності)	0,256	0,258	0,255	0,268	0,297
Індекс людського розвитку (ІЛР, за методологією ООН)	0,759	0,773	0,774	0,776	0,778

Джерело: сформовано за даними [28]

Аналіз динаміки ключових соціально-економічних показників України у 2020-2024 роках свідчить про загострення проблем соціального добробуту населення. Після певного покращення ситуації у 2021 році, коли рівень бідності знизився до 22,6%, а коефіцієнт Джині до 0,258, вже з 2022 року розпочалося стабільне погіршення – на тлі повномасштабної війни, економічного спаду, інфляції та зростання соціальної вразливості населення. Рівень бідності

підвищився до 28,1 % у 2024 році, що вказує на розширення групи населення, що не забезпечує базових життєвих потреб. Особливо тривожним є зростання коефіцієнта Джині до 0,297, що свідчить про посилення соціальної нерівності та поляризацію доходів. Водночас, попри загрозливі тенденції в окремих показниках, індекс людського розвитку демонструє поступове зростання – з 0,759 у 2020 році до 0,778 у 2024-му. Це може пояснюватися збереженням або відновленням доступу до базових соціальних послуг (освіта, охорона здоров'я) завдяки підтримці як з боку держави, так і міжнародних партнерів. Загалом, таблиця свідчить про часткову втрату ефективності соціальних інструментів впливу на добробут населення, попри зростання обсягів фінансування, що вимагає посилення адресності та результативності бюджетної політики.

Одним із важливих аспектів вивчення ефективності соціальних видатків є аналіз їх структурного розподілу за функціональними напрямками, що дозволяє оцінити, які сфери соціальної політики держава фінансує в пріоритетному порядку. Структура соціальних видатків дає змогу не лише визначити фіскальні акценти уряду, а й виявити потенційні дисбаланси у підтримці окремих категорій населення чи соціальних послуг (табл. 2.8).

Таблиця 2.8

Структура соціальних видатків державного бюджету України у 2022-2024 рр.

Показник	2022	2023	2024
Соціальний захист та соцзабезпечення	425987,0	469251,2	464734,4
Охорона здоров'я	184267,8	179258,2	201445,4
Освіта	58508,1	60452,2	64738,0
Житлово-комунальне господарство	528,6	8369,4	7540,5
Духовний та фізичний розвиток	11051,3	11817,7	16202,7

Джерело: сформовано за даними [16]

Аналіз динаміки соціальних видатків державного бюджету України за функціональними напрямками у 2022-2024 роках демонструє стійке зростання фінансування майже за всіма ключовими статтями, з виразною перевагою витрат на соціальний захист і соціальне забезпечення. У 2022 році ця стаття становила

425,9 млрд грн, а вже у 2024 році – 464,7 млрд грн, що підтверджує пріоритетність підтримки вразливих категорій населення в умовах війни та соціально-економічної нестабільності. Водночас, фінансування сфери охорони здоров'я демонструє відносно повільне зростання: з 184,3 млрд грн у 2022 р. до 201,4 млрд грн у 2024 р., що на фоні війни та навантаження на систему охорони здоров'я виглядає недостатнім.

Освітня галузь також отримує обмежене зростання ресурсів: видатки збільшилися з 58,5 млрд грн у 2022 р. до 64,7 млрд грн у 2024 р., тобто менш ніж на 11%, що викликає занепокоєння щодо довгострокового розвитку людського капіталу, оскільки освіта є базовою передумовою економічного зростання. Окремо варто відзначити різке коливання фінансування житлово-комунального господарства: після зростання з 528,6 млн грн у 2022 р. до 8,4 млрд грн у 2023 р., у 2024 році обсяг знову зменшено до 7,5 млрд грн, що свідчить про нестабільну пріоритетність цієї галузі. Напрямок «духовний та фізичний розвиток» (що включає культуру, спорт, молодіжні програми) демонструє поступове зростання фінансування – з 11,1 млрд грн у 2022 р. до 16,2 млрд грн у 2024 р., проте його частка залишається незначною. У цілому, структура видатків свідчить про зосередження ресурсів на соціальних трансфертах, тоді як інвестиції у сфері з високим відкладеним ефектом (освіта, охорона здоров'я, культура) зростають повільно, що потребує стратегічного перегляду у повоєнний період.

Проведене дослідження підтверджує, що соціальні видатки залишаються важливим інструментом бюджетної політики України, особливо в умовах глибоких кризових трансформацій. Упродовж 2018-2024 років відбувалося суттєве зростання фінансування соціальної сфери, насамперед у напрямі соціального захисту та соціального забезпечення. Це зростання відображає намагання держави реагувати на виклики війни, зростання вразливості населення, посилення демографічного навантаження. Водночас, зменшення частки цих видатків у структурі бюджету свідчить про зміну фіскальних пріоритетів на користь безпекових і оборонних потреб.

Аналіз впливу соціальних витрат на добробут населення виявив

суперечливі тенденції: незважаючи на зростання фінансування, показники бідності та соціальної нерівності у 2022-2024 роках погіршилися. Це вказує на обмежену результативність чинної системи соціального захисту в аспекті пом'якшення соціально-економічних наслідків криз. Особливо проблемними залишаються питання адресності, ефективного розподілу ресурсів та недостатнього фінансування інституцій розвитку таких як освіта, охорона здоров'я, культура.

Структурний аналіз соціальних видатків показав домінування трансферних механізмів над інвестиційними, що знижує потенціал сталого розвитку в довгостроковій перспективі. Тому у подальшому держава має зосередитись не лише на збереженні обсягів фінансування, а й на забезпеченні якісних зрушень – підвищенні ефективності бюджетних програм, запровадженні інструментів оцінювання результативності, цифровізації механізмів надання допомоги та формуванні соціальної політики, зорієнтованої на розвиток, а не лише підтримку.

РОЗДІЛ 3

НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ БЮДЖЕТУ ЯК ІНСТРУМЕНТУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

У сучасних умовах бюджетна політика має виходити за межі традиційного фіскального балансування та перетворюватися на потужний інструмент реалізації стратегії сталого розвитку. Такий підхід вимагає не лише забезпечення фінансової стабільності, а й спрямування бюджетних ресурсів на досягнення довгострокових цілей, що включають економічну динаміку, соціальну справедливість і екологічну стійкість. У цьому контексті особливої актуальності набувають Цілі сталого розвитку ООН, які мають бути інтегровані у національні бюджетні стратегії та програмно-цільові підходи до фінансування.

Одним із важливих пріоритетів є перехід від короткострокового до середньо- та довгострокового бюджетного планування. Традиційна орієнтація на щорічне бюджетування обмежує здатність держави формувати та реалізовувати довгострокові програми розвитку, особливо у сферах, що потребують сталих інвестицій, таких як освіта, охорона здоров'я, інфраструктура та енергетика. Середньострокове бюджетне планування, поєднане з відповідними стратегічними документами (наприклад, Бюджетною декларацією), дозволяє підвищити передбачуваність фіскальної політики та посилити її зв'язок з національними цілями розвитку.

Не менш важливим напрямом є підтримка екологічно відповідальних ініціатив, що передбачає інтеграцію екологічних критеріїв у систему розподілу бюджетних ресурсів. Так зване «зелене бюджетування» (green budgeting) дедалі активніше впроваджується у практиці розвинених країн і стає інструментом формування екологічно збалансованої економіки. В умовах України це може включати фінансування заходів з енергоефективності, розвиток відновлюваних джерел енергії, охорону довкілля та адаптацію до змін клімату. Такі видатки слід розглядати не як витрати, а як інвестиції в екологічну безпеку та майбутнє суспільства.

Наступною складовою стратегічно орієнтованої бюджетної політики є соціальна інклюзивність фінансування. Бюджет має відігравати провідну роль у зниженні нерівності та створенні рівних можливостей для всіх соціальних груп. Це означає необхідність справедливого розподілу бюджетних ресурсів з урахуванням потреб найбільш вразливих верств населення: малозабезпечених сімей, людей з інвалідністю, мешканців сільської місцевості, внутрішньо переміщених осіб тощо. Інклюзивна бюджетна політика сприяє соціальній стабільності, підвищує довіру до державних інституцій та забезпечує реалізацію права кожного громадянина на гідний рівень життя.

Крім того, формуючи пріоритети бюджетної політики, необхідно враховувати міжгенераційний аспект. Надмірна концентрація ресурсів на поточному споживанні, накопичення державного боргу без достатніх інвестицій у розвиток, погіршення стану довкілля – усе це створює ризики для майбутніх поколінь. Раціональне планування та використання бюджетних коштів має забезпечувати не лише поточні потреби, а й збереження та примноження економічного, соціального і природного капіталу для нащадків. У цьому контексті важливу роль відіграє також державний аудит сталості фінансів і запровадження показників «бюджетної справедливості» між поколіннями.

Таким чином, сталий бюджет – це не лише технічна збалансованість доходів і видатків, а насамперед стратегічна орієнтація на майбутнє, що включає екологічну, соціальну та інституційну складові. Інтеграція принципів сталого розвитку в бюджетний процес дозволяє перетворити бюджет з інструменту обліку і розподілу ресурсів на механізм формування стійкої, інклюзивної та конкурентоспроможної економіки.

Ефективне бюджетне управління є неможливим без належного функціонування інституційної інфраструктури, яка забезпечує формування, виконання, моніторинг та контроль за використанням бюджетних ресурсів (рис. 3.1). У сучасних умовах, коли державні фінанси перебувають під тиском як зовнішніх, так і внутрішніх викликів – від безпекових до демографічних і соціальних, реформування фіскальних інститутів стає ключовим чинником

зміцнення фінансової дисципліни, прозорості та результативності бюджетної політики.

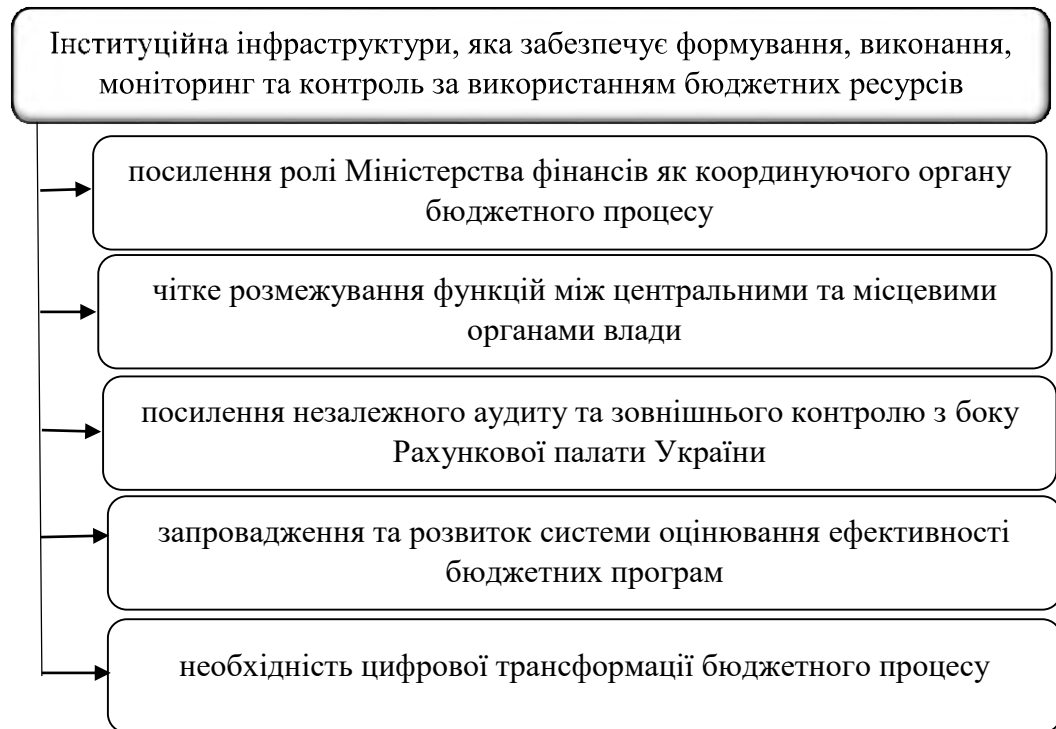

Рис. 3.1 Напрями інституційного вдосконалення системи бюджетного управління

Джерело: сформовано автором

Першочерговим завданням інституційного удосконалення є посилення ролі Міністерства фінансів як координуючого органу бюджетного процесу. Міністерство повинне не лише технічно формувати проект бюджету, а й стратегічно керувати всіма етапами фіскального циклу, від прогнозування доходів і формулювання політики видатків до здійснення контролю за виконанням бюджету. Зміцнення аналітичної та проектної спроможності цього органу дозволить підвищити якість планування та уникати фіскальних перекосів. Важливо також розширити повноваження Мінфіну у сфері оцінювання ефективності бюджетних програм, а не лише їх обсягів і строків.

Другою критично важливою складовою є чітке розмежування функцій між центральними та місцевими органами влади. Наразі в Україні існує фрагментована модель фіскального управління, в якій нерідко спостерігається

дублювання повноважень або, навпаки, відсутність інституційної відповідальності за окремі напрями. Це створює підґрунтя для неефективного використання коштів, зменшує підзвітність розпорядників та ускладнює контроль. Тому необхідним є нормативне й адміністративне розмежування функціональних обов'язків, посилення автономії місцевих бюджетів при збереженні централізованих механізмів нагляду та координації.

Третій напрям інституційного вдосконалення – посилення незалежного аудиту та зовнішнього контролю з боку Рахункової палати України. У світовій практиці органи зовнішнього аудиту виконують роль гаранта фіскальної дисципліни, виявляючи неефективне чи нецільове використання бюджетних коштів і надаючи рекомендації для корекції політики. У контексті України Рахункова палата має отримати не лише ширші повноваження щодо аудиту результативності, але й реальні інструменти впливу на розпорядників коштів, зокрема обов'язковість реагування на зауваження, участь у розгляді бюджетних програм ще на етапі їх планування та перевірку відповідності видатків цілям державної політики.

Четвертим важливим кроком є запровадження та розвиток системи оцінювання ефективності бюджетних програм (*performance-based budgeting*). Цей підхід передбачає фінансування не за статтями витрат, а відповідно до досягнутих результатів і впливу на соціально-економічні показники. У межах такої системи кожна бюджетна програма має супроводжуватися набором індикаторів ефективності, звітами про досягнення цілей і публічним аналізом доцільності продовження чи коригування фінансування. Це стимулює розпорядників до більш раціонального планування, зменшує неефективні витрати й дозволяє обґрунтовувати пріоритети фінансування на основі доказів.

Комплексне інституційне вдосконалення також має враховувати необхідність цифрової трансформації бюджетного процесу, впровадження автоматизованих інформаційних систем для обміну даними між органами влади, громадського моніторингу та відкритого доступу до фінансової інформації. Інститути управління мають еволюціонувати від традиційних адміністративних

структур до гнучких аналітичних центрів прийняття рішень, які керуються принципами прозорості, ефективності та орієнтації на результат.

Таким чином, реформування інституційної основи бюджетного управління є необхідною передумовою зміцнення фіскальної системи та досягнення стратегічних цілей соціально-економічного розвитку. Надання основним інституціям, як на центральному, так і місцевому рівнях, реальних повноважень, відповідальності та ресурсів сприятиме підвищенню якості бюджетних рішень, зменшенню втрат і посиленню впливу бюджету на добробут суспільства.

Сьогодні бюджетна політика повинна виходити за межі традиційної ролі як інструменту покриття поточних державних зобов'язань і трансформуватися у механізм стимулювання сталого економічного зростання. Зростаюча потреба в оновленні інфраструктури, підтримці високотехнологічного бізнесу, підвищенні конкурентоспроможності національної економіки вимагає переорієнтації бюджету з моделі споживання на модель розвитку, у центрі якої стоїть інвестиційна функція державних фінансів.

Перш за все, таке переорієнтування передбачає збільшення частки капітальних видатків у структурі бюджету. У багатьох країнах, що демонструють високі темпи зростання, питома вага капітальних інвестицій у державних витратах перевищує 20-25%, тоді як в Україні цей показник часто коливається в межах 10-15%. Недостатнє фінансування капітального будівництва, оновлення основних фондів та модернізації соціальної інфраструктури гальмує розвиток як національного, так і регіонального рівнів. Збільшення фінансування капітальних видатків має супроводжуватись аналізом ефективності кожного інвестиційного проекту, щоб уникнути нецільового витрачання коштів.

Наступним напрямом виступає пріоритетне фінансування інфраструктурних проектів, які мають високу мультиплікативну віддачу. Йдеться, передусім, про розвиток транспортної, енергетичної, цифрової та комунальної інфраструктури. Такі інвестиції формують основу для зростання приватних інвестицій, зниження логістичних витрат, розширення економічних зв'язків між регіонами. Важливо, щоб ці проекти планувалися з урахуванням

регіональних стратегій розвитку та на основі принципів державно-приватного партнерства.

У цьому контексті важливого значення набуває співфінансування державних інвестицій із приватним сектором через механізми державно-приватного партнерства (ДПП). Цей підхід дозволяє не лише зменшити фіскальне навантаження на бюджет, але й залучити додаткові фінансові ресурси, управлінську компетенцію, технології та інновації з боку бізнесу. У країнах ЄС та ОЕСР такі механізми широко використовуються для реалізації масштабних інфраструктурних ініціатив у сферах транспорту, енергетики, освіти, охорони здоров'я. В Україні ж інституційні механізми PPP ще перебувають на етапі становлення, тому необхідним є як удосконалення законодавчої бази, так і підвищення інституційної спроможності органів влади щодо управління такими проєктами.

Ще одним напрямом інвестиційної активності бюджету має стати стимулювання науково-технічного прогресу через підтримку інноваційного підприємництва та високотехнологічних галузей. У глобальній економіці знань економічна віддача від інвестицій у дослідження, цифровізацію, стартапи та кластери перевищує традиційні капіталовкладення в матеріальні активи. Державний бюджет має виконувати роль «першого інвестора» у сфері, де приватний капітал ще не готовий брати на себе високі ризики, зокрема у фінансуванні НДДКР, створення наукових парків, підтримку венчурних фондів. Така підтримка створює умови для зростання продуктивності праці, розвитку експортно орієнтованого сектора та зміцнення технологічного суверенітету країни.

Загалом, переорієнтація бюджету на розвиткову модель дозволяє забезпечити довгостроковий мультиплікативний ефект, коли державні інвестиції стають каталізатором приватного капіталу, посилюють внутрішній попит, сприяють зайнятості, підвищенню якості життя та фіскальній стабільності. Така трансформація потребує стратегічного бачення, прозорості у відборі проєктів, чітких критеріїв ефективності та регулярного моніторингу результатів. Лише за

умови системного підходу бюджетна політика зможе виступати не лише інструментом утримання макрофінансової стабільності, а й рушієм інноваційного та стійкого розвитку.

Соціальна функція державного бюджету передбачає забезпечення базових стандартів життя, підтримку вразливих верств населення та сприяння соціальній інтеграції. Проте ефективність цієї функції залежить не стільки від абсолютного обсягу витрат, скільки від раціонального використання коштів, їх адресності та результативності. Оптимізація соціальних видатків є необхідним кроком для підвищення їх впливу на соціальну справедливість та зменшення бюджетного навантаження в умовах обмежених ресурсів.

Перш за все, сучасний підхід до соціальної політики вимагає перехід від кількісного збільшення видатків до якісного оцінювання ефективності соціальних програм. Необхідним є впровадження системи моніторингу й оцінювання результативності таких програм: наскільки вони досягають поставлених соціальних цілей, чи охоплюють цільову аудиторію, та які мають довгострокові ефекти. Наприклад, державні програми допомоги малозабезпеченим мають супроводжуватися аналізом впливу на рівень бідності, гендерну рівність, доступ до освіти й медицини тощо. Водночас, програми, що показують низьку ефективність, мають переглядатися, скорочуватися або скасовуватися.

Одним із інструментів такої оптимізації є перехід до адресного принципу надання соціальної допомоги, який дозволяє сконцентрувати ресурси саме на тих категоріях населення, що їх найбільше потребують. Універсальні субсидії та пільги часто спотворюють цільову спрямованість політики, оскільки ними користуються як малозабезпечені, так і відносно забезпечені громадяни. Водночас адресна допомога, заснована на перевірці фактичного рівня доходів, складу домогосподарства та потреб, забезпечує більш справедливий і економічно ефективний розподіл бюджетних ресурсів.

У цьому контексті особливу увагу слід приділити реформуванню системи житлових субсидій, яка в Україні традиційно є однією з найбільш витратних

статей соціального бюджету. Сучасна система потребує вдосконалення механізмів верифікації доходів, виявлення недобросовісних одержувачів, запровадження автоматизованих інформаційних систем для обміну даними між органами соціального захисту, податковою службою, банками та іншими інституціями. Ефективне субсидювання має не лише покривати витрати домогосподарств, а й стимулювати енергоефективну поведінку, заохочуючи до модернізації житла та зменшення споживання ресурсів.

Важливою складовою досягнення соціальної справедливості є також забезпечення рівного доступу до базових соціальних послуг – освіти, охорони здоров'я, соціального захисту, особливо у сільській місцевості, уражених війною регіонах або серед маргіналізованих груп населення. Оптимізація в цьому напрямі означає не скорочення видатків, а переформатування системи фінансування: надання пріоритету первинній ланці медичної допомоги, освітнім програмам з високим рівнем охоплення та результативності, підтримці громадських сервісів, які мають соціальний ефект.

Таким чином, оптимізація соціальних видатків не є синонімом урізання бюджетних витрат, а радше шляхом до досягнення соціальної рівноваги та справедливого перерозподілу ресурсів. Вона дозволяє підвищити ефективність використання державних коштів, спрямувати допомогу на тих, хто її дійсно потребує, уникнути «розпорошення» бюджету та забезпечити вищу якість соціальних послуг для населення. У довгостроковій перспективі це формує підґрунтя для зниження соціального напруження, зменшення бідності та стимулювання людського капіталу – одного з ключових чинників сталого розвитку.

Отже, варто підкреслити, що забезпечення ефективної дії бюджету в умовах трансформаційних викликів вимагає системного перегляду підходів до його формування, реалізації та контролю. Йдеться не лише про технічне вдосконалення окремих механізмів, а про глибоку структурну перебудову ролі бюджету в економічній моделі держави. Бюджет має бути інтегрованим у загальну стратегію сталого розвитку, підпорядкованим принципам

відповідальності, прозорості, орієнтації на результат і суспільну корисність.

Гармонійне поєднання середньострокового планування, інституційної модернізації, інвестиційної активності та справедливого розподілу соціальних ресурсів відкриває можливості для досягнення довгострокової макроекономічної стабільності, зростання добробуту громадян і формування фінансово спроможної держави, здатної ефективно реагувати на виклики сьогодення. Водночас, реалізація окреслених напрямів потребує комплексного підходу до управління публічними фінансами, тісної взаємодії між органами влади різних рівнів, залучення громадськості та впровадження цифрових інструментів контролю.

У сучасному бюджетному процесі основну роль відіграє не лише обсяг фінансових ресурсів, а й якість прийняття управлінських рішень. Саме перехід до моделі розвитку, що базується на ефективному використанні наявних ресурсів, створює передумови для підвищення соціальної згуртованості, регіонального вирівнювання, інноваційного зростання та посилення державного суверенітету в економічній площині.

ВИСНОВКИ

1. Бюджет є не лише фінансовим інструментом, а й основним елементом системи державного управління, що поєднує в собі економічні, соціальні, правові та інституційні функції. Його сутність полягає у здатності держави акумулювати та перерозподіляти фінансові ресурси відповідно до суспільних пріоритетів, забезпечуючи баланс між економічною ефективністю і соціальною справедливістю. Розглянуті підходи свідчать про еволюцію поняття бюджету від технічного кошторису до потужного механізму регулювання економіки, стимулювання інвестиційної активності, підтримки соціальної сфери та розвитку людського капіталу. У цьому контексті ефективна бюджетна політика виступає базисом фінансової стабільності, довіри до інститутів влади та формування передумов сталого розвитку. Розуміння багатогранної сутності бюджету та його функціонального наповнення дозволяє глибше осмислити його роль у реалізації стратегічних завдань держави та формуванні добробуту суспільства.

2. У сучасній економіці бюджет залишається стратегічним інструментом реалізації пріоритетів соціально-економічного розвитку держави. Його структура, пріоритети та механізми реалізації безпосередньо впливають на макроекономічну стабільність, інвестиційну активність, рівень зайнятості, соціальну інтеграцію та розвиток людського капіталу. Через бюджет формуються умови для реалізації як короткострокових антикризових заходів, так і довгострокових стратегій модернізації економіки, зміцнення інституцій, зменшення бідності та досягнення сталого розвитку. Бюджетна політика, за умови її ефективної реалізації, дозволяє поєднати економічну ефективність з соціальною справедливістю, забезпечуючи не лише функціонування держави, а й підвищення якості життя населення, розвиток потенціалу нації та зміцнення довіри до державних інститутів.

3. В умовах воєнного стану структура доходів і видатків Державного бюджету України зазнала суттєвих трансформацій, які відображають адаптацію фінансової системи до критичних викликів. З одного боку, доходна частина

демонструє ознаки стабілізації, насамперед через зростання податкових надходжень, що свідчить про відновлення ділової активності, посилення податкового адміністрування та стійкість фіскальної бази. Водночас збереження значної частки нестабільних джерел, зокрема зовнішніх трансфертів і одноразових доходів, вказує на вразливість бюджетної системи та потребу в посиленні її самодостатності. З іншого боку, видаткова частина бюджету сконцентрована переважно на фінансуванні оборонного сектору, безпеки, управлінських функцій та базових соціальних гарантій, що відповідає умовам кризового періоду. Одночасно з цим спостерігається стримане зростання інвестицій у людський капітал, інфраструктуру та екологічну сферу. Такий дисбаланс між потребами поточної безпеки та довгострокового розвитку формує складне поле для бюджетної політики. У цілому, структура бюджету у 2022–2024 рр. відображає напружене, але цілеспрямоване управління публічними фінансами, в межах якого держава прагне забезпечити макрофінансову стійкість, не втрачаючи соціальної орієнтованості та фіскальної відповідальності.

4. У 2018-2024 роках соціальні видатки державного бюджету України демонстрували стабільне зростання, насамперед у сфері соціального захисту, що відображає прагнення держави підтримувати населення в умовах воєнних та економічних потрясінь. Однак зменшення їх питомої ваги в загальній структурі бюджету та погіршення ключових показників добробуту (зростання бідності й нерівності) вказують на обмежену ефективність реалізованої соціальної політики. Домінування трансфертних витрат над інвестиціями у людський капітал (освіта, охорона здоров'я) потребує стратегічного перегляду на користь розвитку, а не лише утримання.

5. Підвищення ефективності бюджету як інструменту соціально-економічного розвитку потребує його трансформації з механізму покриття поточних зобов'язань у стратегічний інструмент стимулювання сталого зростання. Це передбачає запровадження середньострокового планування, зростання інвестиційної спрямованості бюджету, впровадження зеленого фінансування, посилення адресності та ефективності соціальних програм, а

також інституційну модернізацію системи бюджетного управління з акцентом на прозорість, підзвітність і результативність. У результаті бюджет має забезпечувати не лише фінансову стабільність, а й підтримку людського капіталу, розвиток інфраструктури, соціальну згуртованість і екологічну безпеку, виступаючи каталізатором довгострокових трансформацій і зростання добробуту суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Bacsó R., Pojda-Noszik N., Loszkorih G., Pataki G. (2024). Az ukrajnai adóbevételek és költségvetés kapcsolatának statisztikai elemzése a hadiállapot idején. *Acta Academiae Beregsasiensis. Economics*. No 7, 130-142.
2. Gonchar L. Belyak A. (2021). Improving the mechanism of formation of financial stability of hospitality enterprises. *Economy and Society*. Issue №25. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/257/245>.
3. Tsyhanenko O., Samus H., Medvid A. (2023). The state budget of Ukraine: Diagnostics in the context of martial law. *Scientific Bulletin of Mukachevo State University. Series «Economics»*. No10(3). pp. 58-66.
4. Арістов Ю.Ю. Бюджетна система як інструмент соціально-економічного розвитку країни. *Економіка та держава*. 2020. № 3. С. 154-159. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6806.2020.3.154>
5. Буй Т. Г., Прімерова О. К. Бюджетна система України: вплив війни та виклики повоєнної відбудови. *Наукові записки НаУКМА. Економічні науки*. № 8(1). 2023. С. 17-24. DOI: <https://doi.org/10.18523/2519-4739.2023.8.1.17-24>
6. Бюджетна система : підручник / за ред. д.е.н., професора В.Г. Дем'янишина, д.е.н., професора О.П. Кириленко та д.е.н., професора З.М. Лободіної. Тернопіль : ЗУНУ, 2020. 624 с. URL: http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/43482/1/Budzetna_systema_2020.pdf
7. Бюджетний менеджмент : підруч. / за ред. В.Г. Дем'янишина, Г.Б. Погрішук. Тернопіль : ТНЕУ, 2017. 532 с.
8. Ватаманюк-Зелінська У.З., Прицак Я.М., Зелінський М.-П.Б. Особливості формування та виконання державного бюджету України в умовах воєнного стану. *Економічний простір*. 2023. №185. С. 26-31.
9. Глухова В., Кравченко Х. Роль бюджетного механізму в соціально-економічному розвитку територіальних громад України. *Економіка та суспільство*. 2023. № 57. С. 5-15.
10. Глухова В.І. Фінансування видатків бюджету на вищу освіту в

Україні. Ефективна економіка. 2020. № 5. URL:
<http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7934>

11. Глущенко Ю. А. Партиципаторний бюджет як інноваційний інструмент управління на місцевому рівні. Вісник НАДУ при Президентові України. 2017. Вип. 4. С. 100-106.

12. Гончаренко М. В. Теоретичні підходи до визначення сутності та функцій публічних фінансів. Актуальні проблеми державного управління. 2020. №1(57). С. 37-43.

13. Гусаревич Н. В. Бюджет як інструмент соціально-економічного розвитку країни. Економічний вісник університету. 2015. Вип. 27(1). С. 212-216.

14. Державна казначейська служба України. URL:
<https://www.treasury.gov.ua/ua>

15. Дика О. С., Ковпака А. А. Ідентифікація джерел формування Державного бюджету України та напрямів використання фінансових ресурсів в умовах російсько-української війни. Економіка, управління та адміністрування. 2024. № 2(108). С. 3-9. [https://doi.org/10.26642/ema-2024-2\(108\)-3-9](https://doi.org/10.26642/ema-2024-2(108)-3-9)

16. Дорош О., Сальникова Т. Бюджет держави як інструмент реалізації соціально-економічних програм. Молодий вчений. 2019. № 5 (69). С. 119-122. DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-5-69-48>

17. Закон України від 12.05.2015 №389-VIII «Про правовий режим воєнного стану». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19>

18. Іршак О., Фалюта А., Іршак І. Теоретичні засади бюджетного менеджменту. Економічний простір. 2024. №191. С. 379-383

19. Канєва Т., Галабурда А. Бюджетна політика держави в умовах воєнного стану. Scientia fructuosa. 2022. № 144. С. 98-109.

20. Кириленко, О. П. Місцеві бюджети України (історія, теорія, практика) : монографія. Київ : НІОС, 2000. 384 с.

21. Коровій В. В. Податкові надходження як складова доходів місцевих бюджетів. Бізнес Інформ. 2020. №3. С. 328-336.

22. Кужелєв К., Нечепоренко А. Структура доходів державного

бюджету України в умовах воєнного стану. Європейський науковий журнал економічних та фінансових інновацій. № 4(18). 2025. С. 154-165. DOI: <https://doi.org/10.32750/2025-0413>

23. Макогон В. «Державний бюджет воєнного часу: 2022» SCIENTIA FRUCTUOSA: Вісник КНТЕУ. 2023. № 1. С. 179-190.

24. Міністерство фінансів України. URL: https://mof.gov.ua/uk/budget_of_2025-770

25. Олейнікова Л. Х., Нагаїєць С.В., Веремієнко О.О., Волик В.Р. Бюджетна політика України: аналіз динаміки та впливу на макроекономічні показники. Еко-наука. 2024. № 3. С. 157-165.

26. Онищенко С. В., Бережна А. Ю., Філонич О. М. Бюджетний механізм: методологічні підходи та практика бюджетної децентралізації. Проблеми економіки. 2021. №1(47). С. 107-122.

27. Оніщенко М. Л., Дутченко О. О. Теоретичні основи бюджетного фінансування соціально-економічного розвитку регіону. Сучасні реалії фінансово-економічного розвитку регіонів, галузей, підприємств, бізнесу: монографія. Том 1 /за ред. Л. М. Савчук, Л. М. Бандоріної. Дніпро: Пороги, 2020. 504 с. С. 183-198.

28. Панухник О. Державний бюджет України-2023: особливості реалізації бюджетної політики в кризовий період. Молодий вчений. 2022. № 2. С. 18-26.

29. Погріщук Г. Б., Руденко В. В., Добіжа Н. В. та ін. Фінансова політика в Україні : монографія / за заг. ред. Г. Б. Погріщук, В. В. Руденко. Тернопіль : ЗУНУ, 2023. 405 с.

30. Радіонов Ю.Д. Управління фінансовими ресурсами держави в умовах воєнного стану. Економіка України. 2023. № 1. С. 20-43. DOI: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.01.020>

31. Радіонов, Ю. Формування і виконання державного та місцевих бюджетів в умовах воєнного стану. Економіка та суспільство. № 53. 2023. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-53-55>

32. Радіонова І., Федоренко Т. Аналіз витрат державного бюджету періоду війни з використанням інструментарію логістичної регресії. Вчені записки Університету «КРОК». 2025. № 3(79). С. 25-34.
33. Рум'янцева В. Бюджетна політика в умовах економічних викликів. Економіка та суспільство. 2024. № 62. С. 19-31.
34. Самодай В. Особливості фінансування та грантової допомоги Україні в умовах повномасштабної війни». Економіка та суспільство. 2024. № 59. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-59-6>
35. Сизоненко О. Бюджет участі в системі публічних фінансів. Світ фінансів. 2019. Вип. 1. С. 111-120.
36. Славкова А., Гладченко Л., Вдовіна І. Особливості державного бюджету України в умовах економічної нестабільності. MODELING THE DEVELOPMENT OF THE ECONOMIC SYSTEMS. № 3. 2024. С.106-114.
37. Тіщенко І.В., КушалІ.М., Рудич М.В. Аналіз динаміки та структури прямих податків в Україні та їх вплив на доходи Державного бюджету України. Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. № 3(289). 2025. С. 93-98.
38. Федосов В., Опарін В., Сафонова Л. та ін. (2004). Бюджетний менеджмент. Київ: КНЕУ. 2004. 548 с.
39. Чернега В., Балтак І. (2024). Видатки на освіту і науку як інструмент суспільного розвитку. Економіка та суспільство. № (60). 2024. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-60-96>
40. Чугунов І., Качула С. Державна фінансова політика забезпечення соціального розвитку. Вісник КНТЕУ. 2020. №2. С. 87-98. DOI: [http://doi.org/10.31617/visnik.knute.2019\(124\)](http://doi.org/10.31617/visnik.knute.2019(124))
41. Чугунов І.Я., Макогон В.Д. Бюджетна політика в умовах економічних перетворень. Економічний часопис-XXI. 2016. № 3-4 (2). С. 66-69.
42. Шевчук І.Л., Черепанова В.О., Ставерська Т.О. Бюджетна система : підручник. Харків, 2015. 283 с.